

Vlaams
Parlement

stuk **685** (2010-2011) – Nr. 1
ingediend op 8 oktober 2010 (2010-2011)

Gedachtewisseling

over de problematiek van het dragen van
(religieuze, levensbeschouwelijke en andere) kentekens
in het Vlaams onderwijs

Verslag

namens de Commissie voor Onderwijs en Gelijke Kansen
uitgebracht door mevrouw Gerda Van Steenberge

Samenstelling van de commissie:

Voorzitter: de heer Boudewijn Bouckaert.

Vaste leden:

de heer Jos De Meyer, de dames Veerle Heeren, Kathleen Helsen, Sabine Poleyn;
de dames Katleen Martens, An Michiels, Gerda Van Steenberge;
de dames Irina De Knop, Marleen Vanderpoorten;
de dames Kathleen Deckx, Fatma Pehlivan;
mevrouw Vera Celis, de heer Kris Van Dijck;
de heer Boudewijn Bouckaert;
mevrouw Elisabeth Meuleman.

Plaatsvervangers:

de heren Paul Delva, Jan Durnez, de dames Cindy Franssen, Katrien Schryvers;
de heren Erik Arckens, Frank Creyelman, Chris Janssens;
de dames Ann Brusseel, Fientje Moerman;
de heren Chokri Mahassine, Ludo Sannen;
mevrouw Danielle Godderis-T'Jonck, de heer Willy Segers;
de heer Jurgen Verstrepen;
mevrouw Mieke Vogels.

INHOUD

1. Inleiding.....	4
2. Toelichting door prof. dr. Patrick Loobuyck, Centrum Pieter Gillis, (Universiteit Antwerpen).....	5
3. Toelichting door prof. dr. em. Etienne Vermeersch (Universiteit Gent)	8
4. Toelichting door mevrouw Nadia Geerts, filosofe	12
5. Vragen en opmerkingen van de leden	16
6. Toelichting door mevrouw Naima Charkaoui, directeur Minderheden- forum	29
7. Vragen en opmerkingen van de leden	32
8. Toelichting door prof. dr. Jan De Groof, hoogleraar Europacollege Brugge en TIAS (Universiteit van Tilburg).....	35
9. Vragen en opmerkingen van de leden	42
10. Toelichting door de heer Patriek Delbaere, algemeen directeur Onderwijssecretariaat van de Steden en Gemeenten van de Vlaamse Gemeenschap (OVSG)	47
11. Vragen en opmerkingen van de leden	51

De Commissie voor Onderwijs en Gelijke Kansen hield op 23 september 2010 een eerste gedachtewisseling over de problematiek van het dragen van (religieuze, levensbeschouwelijke en andere) kentekens in het Vlaams onderwijs.

Volgende sprekers namen deel aan de gedachtewisseling:

- prof. dr. Patrick Loobuyck (Centrum Pieter Gillis, Universiteit Antwerpen);
- prof. dr. em. Etienne Vermeersch (Universiteit Gent);
- mevrouw Nadia Geerts, filosofe;
- mevrouw Naima Charkaoui, directeur Minderhedenforum;
- de heer Patriek Delbaere, algemeen directeur OVSG;
- prof. dr. Jan De Groof, hoogleraar Europacollege Brugge en TIAS (Universiteit van Tilburg).

1. Inleiding

De voorzitter: Dames en heren, deze gedachtewisseling over de problematiek van het dragen van religieuze en andere kentekens in het Vlaams onderwijs bestaat uit twee delen. Het is de bedoeling de parlementaire discussie te stofferen. In de loop van de komende weken of maanden zal het Vlaams Parlement met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid de opdracht krijgen in dit verband regelgevend werk te leveren. Dit werk zou ons trouwens door een uitspraak van het Grondwettelijk Hof of door een voorstel van decreet van een Vlaams volksvertegenwoordiger kunnen worden opgedrongen.

Vandaag vindt een gedachtewisseling plaats met mensen die over deze problematiek hebben gereflecteerd, gepubliceerd en gedebatteerd en met mensen die er op het terrein mee zijn geconfronteerd. Het is de taak van de Vlaamse volksvertegenwoordigers hieruit ideeën en inzichten te puren.

Mevrouw Vera Celis: Voorzitter, de meerderheidspartijen willen er even de klemtoon op leggen dat alle sprekers in het kader van een gedachtewisseling komen spreken. Wegens de nakende uitspraak van het Grondwettelijk Hof stellen we dan ook voor het eigenlijke debat uit te stellen. Nu moeten we ons op het informatieve gedeelte focussen.

De voorzitter: Mevrouw Celis, uw woorden sluiten eigenlijk perfect aan bij wat ik net heb gezegd.

Aangezien een aantal van de voorgestelde en door de commissie aanvaarde sprekers hebben laten weten niet te kunnen komen, hebben we beide sessies gevuld met de elf sprekers die wel hebben toegezegd.

Mevrouw Kathleen Deckx: Voorzitter, de dames van de actiegroep Baas Over Eigen Hoofd (BOEH!) zouden hier ook graag gehoord worden. Ik meen dat het heel belangrijk is om ook hun stem te horen. Ik wil u dan ook vragen om hen nog als spreker toe te voegen.

De voorzitter: Ik stel voor dat we dat tijdens de regeling der werkzaamheden bespreken, na afloop van deze vergadering.

Collega's, wij hebben vandaag zes sprekers geprogrammeerd. De eerste drie sprekers zijn qua achtergrond eerder filosofisch-cultureel en zullen de problematiek vanuit dat aspect belichten: professor Patrick Loobuyck van de Universiteit Antwerpen, professor Etienne Vermeersch van de Universiteit Gent, en filosofe Nadia Geerts.

In het tweede gedeelte laten we aan het woord: mevrouw Naima Charkaoui, directeur van het Minderhedenforum, de heer Patriek Delbaere, algemeen directeur van het Onderwijssecretariaat van de Steden en Gemeenten van de Vlaamse Gemeenschap (OVSG), en professor Jan De Groof van het Europacollege Brugge en de Universiteit van Tilburg. Het

tweede trio is dus iets gemengder van achtergrond dan het eerste, maar dat is het gevolg van de beschikbaarheden in de agenda.

We horen eerst professor Loobuyck.

2. Toelichting door prof. dr. Patrick Loobuyck, Centrum Pieter Gillis, (Universiteit Antwerpen)

Professor Patrick Loobuyck: Voorzitter, dames en heren, bedankt voor dit initiatief en voor de uitnodiging, waar ik zeer graag op inga.

Mijn standpunt in een notendop: ik ben tegen een algemeen verbod zoals het op 11 september 2009 – een symbolische datum – is afgekondigd, maar nog niet is uitgevoerd, door het Gemeenschapsonderwijs (GO!). Ik kan er wel begrip voor opbrengen dat in bepaalde situaties en op particuliere scholen problemen ontstaan die ertoe nopen om, liefst tijdelijk, een hoofddoekenverbod in te stellen. Maar een algemeen verbod, zoals het nu in de steigers stond, is volgens mij een disproportionele maatregel, een onnodige vorm van collectieve vrijheidsbeperking. Het is niet omdat er problemen zijn op bepaalde scholen dat dit een algemeen verbod legitimeert.

Het is zinvol dat we nadenken over een regelgevend kader. Wie die regels moet uitvaardigen, hangt onder meer af van de uitspraak van het Grondwettelijk Hof. Is het de koepel die dat mag doen, of het parlement? Moet er een decreet komen? Moet dat decreet op gelijke manier gelden voor alle netten? Je kunt daar filosofisch over nadenken, maar ook juridisch kunnen we daar met een aantal obstakels te maken krijgen. Ik vermoed dat professor De Groof daar straks op zal ingaan.

Ik ben voor een regelgevend kader dat als algemene regel hanteert dat er geen verbod is op het dragen van religieuze tekens, met inachtneming van een leeftijdsgrens van 14 à 15 jaar. Vanaf die leeftijd moet men het dus algemeen toestaan, mits aan particuliere scholen de mogelijkheid wordt geboden om een verbod in te stellen, indien ze aan een aantal criteria voldoen. Ik kom daar straks uitgebreider op terug.

Ik denk dat we erbij gebaat zijn om over dit thema een redelijke discussie te voeren. We zijn er niet bij gebaat om iedereen die voor een verbod is, onmiddellijk voor islamofob of racist uit te schelden. We zijn er evenmin bij gebaat om iedereen die tegen een verbod is, onmiddellijk in de naïeve multiculturalistische hoek te duwen en ervan te beschuldigen onvoldoende oog te hebben voor fundamentalisme, groepsdruk enzovoort. Ik hoop dat we in de toekomst tot een redelijke dialoog over dat punt kunnen komen.

Mocht er een verbod komen, dan denk ik niet dat godsdienstvrijheid als mensenrecht in het gedrang komt. Ik kan me voorstellen dat een verbod de toets van Straatsburg kan doorstaan, maar ik veronderstel dat collega De Groof daarover een woordje zal zeggen. Er wordt aan de godsdienstvrijheid geraakt, maar mijns inziens niet op een problematische manier.

Ik vind ook niet dat we een theologische discussie moeten voeren over de vraag of de hoofddoek de essentie van de islam is. Het is een zeer interessante vraag – en ik houd me er ook graag mee bezig en ik ben het trouwens eens met wat collega Vermeersch daarover heeft opgetekend – maar ik denk dat het hierover in dit forum niet moet gaan. Het moet geen theologische discussie worden maar een maatschappelijke discussie. Het gaat over het nemen van politieke beslissingen. Wat het wezen van een bepaalde godsdienst is, is geen onderwerp van de politiek, want er is een scheiding van Kerk en Staat. We gaan ook niet bepalen of een echte katholiek een keer in de week, alle dagen of een keer in de maand naar de mis moet gaan. Daar moet de overheid zich niet mee inlaten.

Het gaat dus over een maatschappelijke discussie. Ik vind dat een algemeen verbod een verkeerd maatschappelijk signaal zou zijn en een aantal negatieve effecten met zich mee brengt. Een algemeen verbod zadelt een aantal scholen op met een hoofddoekenprobleem waar voorheen geen hoofddoekenprobleem was. Het is trouwens niet voor niets dat de maatregel in het Gemeenschapsonderwijs wel afgekondigd, maar nog niet uitgevoerd is. Er is onder meer protest vanuit de scholengroep *Panta Rhei* in Gent die niet werd geconsulteerd en die het niet gepast vond dat er van bovenaf een beslissing werd opgelegd. Als er in een bepaalde school drie of vier leerlingen met een hoofddoek zijn en dat vormt geen probleem, dan creëer je een probleem als er plots een verbod wordt opgelegd. Ik heb dezelfde geluiden gehoord vanuit een aantal Limburgse scholen.

Een hoofddoekenverbod is heel vaak ingegeven vanuit de welwillende bekommernis om radicalisering en fundamentalisme tegen te gaan. We hebben ook al kunnen vaststellen dat, als je zo'n verbod invoert, je net radicalisering creëert. Een algemeen hoofddoekenverbod doet niets aan de groepsdruk. Ik denk dat de groepsdruk het echte probleem is waartegen we moeten ingaan. Een hoofddoekenverbod doet daar niets aan, integendeel. Ik vind dat het onderwijs zijn kop in het zand steekt als men het enkel houdt op een hoofddoekenverbod. Het is een beetje als ouders die zeggen dat ze niet willen dat hun kinderen 'het' doen onder hun eigen dak. Wat ze daarbuiten doen, speelt geen rol, als het maar niet onder hun eigen dak is. Scholen kunnen de hoofddoek weren, maar de druk blijft natuurlijk bestaan. Ik vind dat die moet worden aangepakt eerder dan de meisjes zelf.

Moslims voelen zich nog maar eens geïsoleerd en voelen zich niet welkom in ons officieel onderwijs. Nochtans draagt het Gemeenschapsonderwijs actief pluralisme hoog in het vaandel. Het staat ook in de beginseltekst dat iedereen in zijn levensbeschouwelijke eigenheid moet worden gerespecteerd. Zo'n algemeen hoofddoekenverbod druist daar mijns inziens tegen in.

Ik wil nog iets ter overdenking meegeven. Ik spreek graag over de integratie-erkenningsparadox. We hebben allemaal als doel dat migranten, allochtonen en nieuwkomers zich verbonden weten met onze samenleving en dat ze zich integreren. Ik ben ervan overtuigd dat in bepaalde contexten het erkennen van verschil – en dat is een paradox – kan bijdragen tot een gevoel van sociale cohesie en tot het zich willen integreren. Oneigenlijke assimilatie leidt niet tot integratie, maar tot separatie. De dreiging van moslimscholen en de hoofddoekenkwesitie bewijst dit ook. Op moslimscholen valt juridisch niets aan te merken, maar ze zijn mijns inziens maatschappelijk niet wenselijk.

Wat kan er gebeuren? Ik hoop dat jullie in dialoog gaan en in gesprek kunnen blijven bij alles wat jullie doen. Deze hoorzitting is een eerste stap, waarvoor dank. Ik vind ook dat de moslims als betrokken partij gehoord zouden moeten worden. Ik vind ook dat jullie moeten spreken met een aantal directeurs en niet alleen met Karin Heremans van het Koninklijk Atheneum Antwerpen, maar ook met een aantal directeurs uit Gent en Limburg die zo'n hoofddoekenverbod door hun strot geramd kregen en daar niet zo gelukkig mee waren. Dialoog en gesprek dus en geen polarisering.

Ik denk dat het zinvol is te streven naar een duidelijk regelgevend kader. Stel dat het Vlaams Parlement zich daarover moet uitspreken, wat zijn dan de mogelijkheden? Men kan gaan voor een decreet waarin een verbod op religieuze tekens in het Gemeenschapsonderwijs wordt toegepast. Dan creëer je een hoofddoekenprobleem in een aantal scholen. Ik heb al gewezen op deze negatieve effecten. Zo'n verbod staat haaks op het uitgangspunt van het Gemeenschapsonderwijs. Bovendien kan het confessioneel net dan zeggen dat het pluralistischer en opener is dan het actief pluralistisch Gemeenschapsonderwijs, want daar zou dan geen verbod moeten gelden. Ik denk ook niet dat het zelf en spontaan tot zo'n algemeen verbod zou komen.

Een andere mogelijkheid is een verbod in alle netten. Los van de juridische mogelijkheden – ik verwijs nogmaals naar collega De Groof die daarover misschien iets zal zeggen – lijkt een verbod in alle netten me niet haalbaar en niet wenselijk. Het kan natuurlijk niet gaan over een hoofddoekenverbod. Het gaat over een verbod op het dragen van religieuze tekens, en dat betekent dat je ook katholieke leerlingen in het katholiek onderwijs zou moeten verbieden om katholieke symbolen te dragen. Het gaat natuurlijk ook over sikhs en andere religieuze groepen. Het is dus haalbaar noch wenselijk.

Een andere optie is dat je het toelaat in het Gemeenschapsonderwijs, maar liefst in alle netten, voor zover dat juridisch haalbaar is, vanaf een bepaalde leeftijd. Dat moet dan bediscussieerd worden: 14 of 15 jaar. Tegelijkertijd moeten individuele scholen de mogelijkheid krijgen om een tijdelijk verbod in te stellen onder bepaalde voorwaarden. Die voorwaarden kunnen zijn: ze moeten aantonen dat ze stappen hebben ondernomen om het probleem van de hoofddoek bespreekbaar te maken met ouders en moslimleerlingen, zowel de jongens als de meisjes; ze moeten stappen hebben ondernomen om de druk aan te pakken en om de mensen die druk uitoefenen op een oneigenlijke manier, te bestraffen; ze moeten kunnen aantonen dat de godsdienstvrijheid en het pluralisme van de school in het gedrang zijn. Tussen haakjes: ik vind niet dat neutraliteit een argument kan zijn. Dat kan een argument zijn voor de leerkrachten, maar dat kan geen argument zijn voor de leerlingen.

De scholen die een hoofddoekenverbod zouden willen invoeren boven die leeftijd, moeten dat niet alleen doen, maar in overleg met een afzonderlijke commissie die het naleven van de criteria bewaakt, bijvoorbeeld de werkgroep binnen het Gemeenschapsonderwijs voor diversiteit en levensbeschouwing. Het gebeurt nog wel eens dat een hoofddoekenverbod om oneigenlijke redenen wordt ingesteld, bijvoorbeeld om minder allochtonen aan te trekken. Als je het aan scholen overlaat, bestaat bovendien het risico van een sneeuwbaaleffect, wat we in het verleden al hebben gezien: doordat de ene school een hoofddoekenverbod instelt, gaan ook andere scholen dat doen.

Mijn laatste punt is meer fundamenteel. Ik hoop dat ik nog eens word uitgenodigd in dit huis om dat verder te bespreken. Het doel van onderwijs is dat we jongeren op een autonome, reflexieve en open manier leren omgaan met de manier waarop ze hun leven inrichten. Dat geldt in het bijzonder voor religie, zingeving en levensbeschouwing. Dat gebrek aan autonomie en reflectie is een van de argumenten die worden gebruikt in de hoofddoekendiscussie. Als we daar als onderwijs, en Gemeenschapsonderwijs in het bijzonder, aan tegemoet willen komen, dan moeten we stoppen met als het over levensbeschouwing gaat, enkel aparte vakken te organiseren en op een aftands verzuilde manier de moslims bij de moslims te zetten, de katholieken bij de katholieken, de vrijzinnigen bij de vrijzinnigen enzovoort. Om leerlingen zelf kritisch te maken, moet een algemeen vormend plichtvak geïntroduceerd worden over levensbeschouwing en filosofie. Ik kan dat nu niet verder uitwerken, maar het is hypocriet de hoofddoek te willen verbieden en tegelijkertijd islamlessen te organiseren en te financieren, waarbij ik mijn hart vasthoud over wat er in die lessen allemaal wordt gezegd en wat die leerlingen te horen krijgen. Ik denk dat dit een groter en fundamenteeler probleem is voor ons onderwijs dan het probleem van de hoofddoek.

Hopelijk is dit discussiestof voor een volgende keer. Het zou een schandalig gemiste kans zijn als we dit onderwerp over levensbeschouwing en levensbeschouwelijke vakken nu niet ter sprake brengen, op het moment dat een grondige hervorming van het middelbaar onderwijs in de steigers wordt gezet.

3. Toelichting door prof. dr. em. Etienne Vermeersch (Universiteit Gent)

Professor Etienne Vermeersch: Ik zal uiteraard geen discussie voeren met professor Loobuyck, dat kan later gebeuren. Ik wil beklemtonen dat zijn laatste punt, namelijk de problematiek van de levensbeschouwelijke vakken in het onderwijs, wel degelijk een aparte discussie verdient en een probleem is dat de moeite waard is om hier te worden aangepakt.

Ik zal een resumerende uiteenzetting geven over een aantal punten die ik heb behandeld in mijn tekst 'Islam en de hoofddoek in België. Een bredere benadering'. Dat is een vrij uitvoerige tekst van 34 bladzijden. Ik zal er een paar punten van aanhalen waarvan ik denk dat ze de moeite waard zijn.

De tekst is toegespitst op de islam. Ik zie in de zaal een aantal mensen van wie ik, door hun uiterlijke tekenen, ervan kan uitgaan dat ze tot de sikhgemeenschap behoren. Dat probleem wordt in mijn tekst niet behandeld. Als men het heeft over tekenen van godsdienst in het algemeen, moet men het probleem van de sikhs op een heel aparte manier benaderen omdat er geen enkele twijfel over kan bestaan dat het dragen van de tulband bij jongens tot een wezenlijke factor van die godsdienst behoort. Dat wordt door niemand ontkend. Als men eventueel de tulband zou afschaffen in het onderwijs, moet men daar een heel specifieke argumentatie voor op het getouw zetten die niet dezelfde is als die in verband met de islam. Dat maakt de zaak een beetje complexer. Ik kan dat nu niet grondiger behandelen, maar daar bestaat een heel specifiek probleem.

Voor wat betreft de algemene discussie, heb ik in mijn tekst een aantal problemen naar voren gebracht. Ik kom tot het eerste probleem. Ik zal het hoofdzakelijk over de hoofddoek hebben. Men heeft heel lang gewezen op de problematiek van de mensenrechten. Men moet weten dat in het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM) staat dat de vrijheid van godsdienst wordt gegarandeerd, ook de vrijheid van het praktiseren van die godsdienst en het volgen van de gebruiken van die godsdienst. Toen men deze tekst opstelde, was men zich er niet van bewust dat bijvoorbeeld in verband met de islam, deze tekst onvermijdelijk beperkingen moet ondergaan.

De islam is een godsdienst die in die zin verschilt van een hele reeks andere godsdiensten zoals de christelijke godsdienst, het boeddhisme enzovoort. Volgens de islam heeft godsdienst een zeer verre gaande impact op het alledaagse leven. Dat betekent dat het mogelijk is dat het volledig beleven van die godsdienst in al zijn uitingen tot gevolg kan hebben dat men in strijd geraakt met algemene mensenrechten en met doodgewone wetten van Europese landen.

Ik geef een voorbeeld. Volgens de Koran en volgens de islamtraditie kan een man huwen met vier vrouwen en daarnaast seksuele betrekkingen hebben met een onbepaald aantal slavinnen. Deze regel uit de Koran kan niet zonder meer in onze landen worden toegepast. Men kan niet zeggen dat men het recht heeft om vier vrouwen te hebben omdat dat een mensenrecht is dat door de Universele Verklaring en door het EVRM wordt aanvaard. Dat klopt niet. Dat kan niet omdat dit niet toepasselijk is in de maatschappelijke gegevens waar wij mee leven. Zo is er nog een hele reeks zaken die volgens de sharia toelaatbaar en in een aantal gevallen zelfs verplicht zijn, die niet toepasselijk zijn in een aantal landen, en dan zeker in die landen die onder het EVRM vallen.

Wanneer men dus nagaat of de mensenrechten al dan niet toepasselijk zijn, dan kan men daar geen ja of neen op verwachten. Men moet genuanceerd nagaan of een bepaald gedrag wel kan volgens de mensenrechten. Men moet ook nagaan of er argumenten zijn om dit al dan niet toe te staan. Dat is het eerste belangrijke punt dat ik naar voren wil brengen. Schermen met mensenrechten in het algemeen gaat niet op. Men moet in detail bekijken over welke mensenrechten het gaat en welke eisen van onze maatschappij daartegenover staan. Dat moet ook in het geval van de hoofddoek opnieuw grondig worden bekeken.

Wat de discussie over godsdienst en mensenrechten betreft, moet een onderscheid worden gemaakt tussen wat in een godsdienst als centraal wordt beschouwd en wat eventueel secundair is. De vijf pijlers van de islam worden door alle moslims als wezenlijk beschouwd voor de islam. Men kan dat een theologische of een antropologische discussie noemen. Wanneer men vaststelt dat miljoenen moslims een bepaalde regel niet volgen, dan is er een reëel probleem. Men kan dan niet zeggen dat de moslims die die regel niet volgen, geen goede moslims zijn. Het niet-eten van varkensvlees is een regel die bij de moslims bijzonder algemeen is en die dus gerespecteerd moet worden. Of men in dezelfde mate andere regels op het gebied van eten moet respecteren, is een andere vraag. De halalproblematiek is een andere vraag dan de vraag over varkensvlees. Organisatorisch is de vraag inzake varkensvlees vrij gemakkelijk op te lossen terwijl dat voor de vraag inzake halalvlees niet zo eenvoudig is. Er zijn immers mensen die om godsdienstige redenen halalvlees willen eten en andere mensen die omwille van puur ethische redenen tegen halalvlees zijn omdat de pijnloosheid van het doden van dieren daar niet gegarandeerd is. Wanneer men daar rekening mee moet houden, dan moet men bijvoorbeeld in gemeenschappelijke refters al in twee soorten vlees voorzien: halalvlees en niet-halalvlees. Dat is een organisatorische complicatie. Ik neem daar geen positie in maar het probleem doet zich wel voor. Men moet nagaan in welke mate bepaalde gebruiken en regels universeel zijn in de islam en andere minder universeel zijn.

Men moet ook nagaan in welke mate het volgen van bepaalde regels organisatorische problemen stelt. Men moet bijvoorbeeld nooit mensen dwingen om alcohol te drinken. Er is geen enkel organisatorisch probleem. Op elke receptie is er de mogelijkheid om bijvoorbeeld water of fruitsap te serveren. Men moet mensen dus geen alcohol opdringen. Iedereen is het daarover eens, ten eerste omdat dat bij moslims nogal belangrijk is en ten tweede omdat het organisatorisch geen enkel probleem stelt.

Wat bijvoorbeeld de boerka en de nikab betreft, zijn er moslims die vinden dat die fundamenteel zijn. De drie grote rechtsscholen tot 1900, behalve de hanafitische rechtsschool, vonden dat het gezicht moest worden bedekt. Zowel de malikieten, de sjafieten als de hanbaliëten vonden dat het gezicht moest worden bedekt. Dat zijn de drie grote rechtsscholen van de soennitische godsdienst. Wanneer iemand dan zegt dat het gezicht moet worden bedekt en daar wordt een discussie over gevoerd, dan moet er rekening mee worden gehouden dat het gaat om een redelijk grote groep. Het gaat niet om de universele groep.

Je moet dat dan wel onderzoeken om te bekijken in welke mate die vrij verregaande vorm van kledij belangrijk is voor de moslims en in welke mate er tegenargumenten zijn vanuit onze maatschappij. We proberen een evenwichtige positie in te nemen. Dit is van belang. Ik noem dit geen theologische discussie, het is een antropologisch onderzoek naar wat voor moslims in het algemeen van belang is.

Een derde punt dat ik graag naar voren breng, is naar ik meen vrij origineel in deze discussie. We werden in België in het algemeen en in Vlaanderen in het bijzonder tot in de jaren '50 geconfronteerd met een vrij klerikale maatschappij. Ik ben naar een gewoon bisschoppelijk college geweest. Dat wil zeggen dat iedereen om 7 uur naar de communie moest gaan, daarna naar het college, waar een halfuur werd gebeden, 's avonds was er studie tot twintig over zeven en ook daar werd een kwartier gebeden en daarna gingen we naar huis. Dat was ook op zaterdag het geval. Op zondag moesten we eerst naar de communie, daarna naar de hoogmis, 's namiddags naar de vespers en het lof en daarna was er studie. Dat was voor een heel groot aantal leerlingen van mijn generatie universeel, want het aantal katholieke scholen was overweldigend, vooral in West-Vlaanderen. Al onze leraars, behalve de leraar wiskunde, waren priesters – en men kent de situaties waarmee dat gepaard ging, maar goed, daar ga ik nu niet op in. De maatschappij was verregaand religieus. Er waren processies, de priesters droegen een volledige toga en de nonnen zaten met allerlei vliegmachines op hun kop, denken we maar aan 'les Soeurs de Saint Vincent de Paul', de 'papnunen' in het West-Vlaams, want die hadden een enorm vliegtuig op hun hoofd.

Dit is in de laatste 50 jaar, na de jaren '50, langzamerhand geëvolueerd tot een maatschappij die gepacificeerd is door secularisatie. Dat wil zeggen dat wie op het werk aankomt zich niet in de eerste plaats afvraagt of de man met wie hij het werk moet delen een katholiek is, een gelovig katholiek, geen katholiek enzovoort. Wij stellen die vraag niet, we laten dat buiten het algemeen maatschappelijk leven. Dat is secularisatie. Langzamerhand houden we daar in onze relaties geen rekening meer mee. Er zijn mensen die ik ken van wie ik weet dat ze gelovig katholiek zijn, maar er zijn ook mensen die ik ken van wie ik geen flauw benul heb wat ze denken of geloven, absoluut niet, maar dat verandert mijn houding ten opzichte van hen helemaal niet. Ik ga met hen om zoals ze zijn, zoals ze overkomen. Over sommige zaken zijn we het eens, over andere zaken niet, maar dat heeft niets te maken met hun diepste persoonlijke opvattingen over hun leven.

Zij kunnen natuurlijk – ik wil niet verkeerd begrepen worden – dat privé geloof samen met andere gelovigen beleven in vergaderingen, in kerken of in moskeeën, maar het algemene maatschappelijke leven is daar langzamerhand neutraal tegenover geworden. Neutraal is misschien een slecht woord: men houdt er in het maatschappelijke leven zo weinig mogelijk rekening mee. Natuurlijk moet je een beetje zien in welke situatie je je bevindt en als het om de viering van 'tante nonneke' gaat, dan pas je je daar natuurlijk aan aan. Als je naar een kerkelijke begrafenis gaat, dan pas je je daaraan aan, dat is gewoon een kwestie van zich aanpassen aan het maatschappelijke leven, dat wil niets zeggen over de persoonlijke opinie. Ik ben in India geweest en ben daar in alle mogelijke tempels geweest, ik heb daar 'puja' gedaan voor iedereen, dat is geen enkel probleem, je leeft mee met de mensen.

Wij hebben dus een gesecculariseerde maatschappij in ontwikkeling gehad in de tweede helft van de 20ste eeuw. Het verspreiden, sinds de jaren '80 ongeveer, van de 'hidjab', de typische islamitische hoofddoek en meer bepaald de 'al-amira hidjab' waarbij men ervoor zorgt dat het haar niet zichtbaar is, gebeurt door een beweging onder invloed van de Iraanse republiek, van het Saoedische salafisme en van de moslimbroeders. Het is een antisecculariserende tegenbeweging. In de jaren '60 waren er aan de universiteiten dames die kwamen schoonmaken. Ze hadden een klein sluiertje aan dat ze thuis, in Turkije, ook droegen. Geen mens had daar ook maar enig probleem mee, geen mens merkte dat op. Dat is maar het geval sinds de beweging die is ontstaan sinds de jaren '80. In Caïro is dat heel duidelijk merkbaar. Mensen die naar Egypte zijn geweest in het begin van de jaren '70 en die er nu terug gaan, merken dat Caïro totaal veranderd is. Het is niet zo dat Caïro gesecculariseerd is, het is precies andersom.

Er is een antisecculariserende tegenbeweging gekomen en die was in strijd met de secularisatie die wij hier overal in Europa, maar hier in Vlaanderen heel intens, hebben meegemaakt. De problematiek van de hoofddoek is dat die tegen die secularisatiebeweging ingaat. We zijn tolerant genoeg. Dat dit in het algemeen maatschappelijk leven gebeurt, kunnen we betreuren, maar wettelijk kunnen we daar eigenlijk niets tegen doen. De mensen doen maar. We kunnen wel betreuren dat de secularisatie een beetje doorbroken wordt, en dat doe ik, maar we kunnen daar niet veel aan doen.

Wat we wel kunnen doen, is maatregelen treffen in verband met ambtenaren en in verband met het onderwijs voor minderjarigen en dat onderwijs voor minderjarigen is hier ter sprake. De mensenrechten in hun totaliteit zijn niet volledig toepasbaar op minderjarigen. Minderjarigen, laat ons zeggen lagerschoolkinderen, kunnen onmogelijk geacht worden, behalve een paar geniale uitzonderingen, om echt zelfstandig beslissingen te nemen. Volgens mij moeten de kinderen worden beschermd tegen beslissingen die door hun ouders op zo'n manier worden genomen dat zij in een bepaalde richting gedreven worden.

Daarom ben ik eigenlijk tegenstander van de besnijdenis bij joden en bij moslims voor achttien jaar en tegen het doopsel. Ik ben voorstander van de anabaptisten die van mening waren dat men pas op achttien jaar moet beslissen om al dan niet tot de godsdienst toe te treden en om zich dan al dan niet te laten dopen. Voor mij geldt dit voor de toetreding tot

om het even welke godsdienst of gemeenschap. Aan kinderen tot veertien jaar kan je dat gewoon niet opleggen en daarna moet de groei naar een bepaalde godsdienst of wereldbeschouwing langzamerhand en in alle spontaniteit kunnen gebeuren. We moeten vermijden dat er druk van buitenaf of van binnenuit, bijvoorbeeld door de familie, wordt uitgeoefend. Ik ben daarin dus heel radicaal en volkomen neutraal. Ik vind dat het doopsel voor kinderen niet meer aanvaardbaar is. Ik vind dat ook voor besnijdenis voor kinderen, tenzij om medische redenen: fimosis. Hetzelfde geldt voor alle praktijken waardoor kinderen in een bepaalde richting worden gedreven.

Dat is zeer algemeen. Maar wat blijft nu over voor het onderwijs? In het lager onderwijs mag uiteraard de hoofddoek niet worden aanvaard omdat hij dan wordt opgelegd door de ouders. Dat is ongepast: men mag de kinderen niet in een keurslijf dwingen, die kinderen kunnen dat zelf onmogelijk beslissen. In het middelbaar onderwijs ontstaan een aantal problemen omdat daar de kinderen stilaan zelf tot een meningsvorming en tot zelf beslissen moeten komen. Dit moet gebeuren in interactie met hun klas- en leeftijdsgenoten. Dat kan ook gebeuren via bijvoorbeeld de jeugdbeweging. Daar moet een open pluralisme ontstaan. Dat moet van dien aard zijn dat mensen niet in een keurslijf worden gestopt. Dat is van kapitaal belang.

Excuseert u mij dat ik iets persoonlijks vertel, maar het is wel belangrijk. Ik ben zelf uit de jezuïetenorde uitgetreden toen ik iets meer dan 24 jaar was. Op dat ogenblik had ik mijn geloof in de kerk verloren, maar ik geloofde nog altijd in de god van het christendom. Het duurde anderhalf jaar van discussies en nadenken vooraleer ik uiteindelijk atheïst geworden ben. Ik wou mijzelf in die periode niet dwingen. Ik wou mijzelf laten meedrijven met mijn gedachten. Ik heb gemerkt dat er periodes waren waarin ik op zondag gelovig was en in de week ongelovig. Ik was nog niet zeker van mijn stuk. Indien ik op dat moment een uniform zou hebben gedragen, dan zou ik door dat uniform in mijn houding als het ware geïmmobiliseerd zijn geworden. Ik zou in die discussies dingen hebben gezegd die strijdig zouden zijn geweest met dat uniform. Een uniform legt heel specifiek vast wat het kader is waarin je je beweegt. Dat betekent dat je je niet meer vrij kunt ontwikkelen. Uit dat kader kun je niet uittreden. Dat is een van de redenen waarom ik vind dat uniformen in het middelbaar onderwijs zoveel mogelijk moeten worden verwijderd. Men moet in het onderwijs een actief pluralisme beleven, of dat nu in het Gemeenschapsonderwijs is of in het zogenaamde ‘katholiek’ onderwijs – ‘zogenaamd’, want wat is daar nog katholiek aan?

We mogen de leerlingen niet in vakjes onderbrengen. Het is heel spijtig als men in die speciale periode, wanneer interactie nodig is, in vakjes wordt ondergebracht. Men moet volkomen openstaan. Er mag ook geen intimidatie mogelijk zijn. Zodra een bepaalde groep zich als groep affirmeert, is er intimidatie mogelijk. Veronderstel dat de helft van de klas een T-shirt draagt met daarop ‘Eigen volk eerst’. Men kan daarover discussiëren, maar als de helft van de klas met zo’n T-shirt komt, bestaat de mogelijkheid dat er druk uitgaat van die groep. Of stel dat er op dat T-shirt staat: ‘God bestaat niet’. Want als je een mening toelaat, moet je alle meningen toelaten. Ook in de uiting. Is het nu werkelijk gewenst dat er een groep op die manier affirmeert dat God niet bestaat? Dergelijke zeer radicale affirmaties leiden tot discussies, ze kunnen op de duur zelfs tot handgemeen leiden. Iedereen heeft het recht om te zeggen dat God niet bestaat, maar er is een verschil tussen daarmee te koop lopen en gewoon in een discussie daarover praten. Persoonlijk denk ik dat het zich publiek affirmeren in groep voor een bepaalde stelling leidt tot intimidatiemogelijkheid. Die intimidatiemogelijkheid kun je uitermate moeilijk uitschakelen. Dat is de vrij algemene bedenking die ik in deze context heb.

Er zijn er die spreken van zestien jaar. Neen, een school is ofwel een lagere school, en daar is het voor iedereen gelijk, ofwel is het een secundaire school, en daar zijn de basisregels ook voor iedereen gelijk. Of die scholen nu vrij zijn of niet, voor iedereen moeten dezelfde basisregels gelden. Je kunt niet in dezelfde klas discrimineren en bijvoorbeeld stellen dat men de hoofddoek mag beginnen te dragen vanaf zestien jaar. Dat is onzin. Voor alle

onderwijsvormen – lager en secundair – moeten de basisregels dezelfde zijn. Hier gaat de problematiek over Gemeenschapsonderwijs en vrij onderwijs. Ideaal zou zijn dat ze samen tot een akkoord zouden komen over wat ze in dat verband zouden doen. Dat zou ideaal zijn, want dan is er geen concurrentie en dan heeft men een open mogelijkheid voor iedereen, zodat er geen verdere problematiek ontstaat. Ten gronde ben ik voorstander van een secularisering. Daarna maken de mensen hun keuzes. Dan lopen ze maar zoals ze willen.

4. Toelichting door mevrouw Nadia Geerts, filosofe

De voorzitter: Mevrouw Nadia Geerts heeft het woord. Zij spreekt in het Frans, maar wij hebben in een vertaling voorzien.

Mevrouw Nadia Geerts: Ik wil me excuseren omdat ik mijn betoog niet in het Nederlands zal houden. Voor mij is het wat moeilijk om over een dergelijk onderwerp te spreken in een andere taal dan mijn moedertaal, en dus zal ik overgaan naar het Frans.

We moeten toegeven dat de vraag van de religieuze kentekens, zoals die vandaag behandeld wordt, ontsproten is uit een meer specifieke problematiek, namelijk de hoofddoek. We moeten twee valkuilen vermijden. Een eerste is het enkel hebben over de hoofddoek en niet over andere religieuze of politieke kentekens die men kan dragen. Ten tweede is er het feit dat de hoofddoek beschouwd wordt als een religieus kenteken dat gelijkstaat met alle andere. Die twee luiken wens ik aan te kaarten. Verschillende aspecten daarbij kunnen tussenbeide komen in de beslissingen die jullie gaan nemen.

Voor mij is het principe van het vrijwaren van tussenkomsten in de religieuze sfeer heel belangrijk. Ik ben voor de scheiding tussen Kerk en Staat. Er is een beweging ontstaan in 2006 waarbij we hebben vastgesteld dat er meer en meer geprobeerd werd om de godsdienst te beleven binnen het kader van de school. Dat is het zichtbare topje van de ijsberg. Uiteraard is er nog de rest. Dat heeft niets te maken met de moslimgemeenschap. Ik heb het niet zo graag over een ‘gemeenschap’, want het is geen homogeen blok.

Men ziet bij alle godsdiensten vandaag pogingen om de manier waarop de school werkt en zich organiseert aan te passen in functie van de godsdienstige voorschriften. Daarom is het belangrijk dat we het idee van een publieke, officiële school blijven verdedigen. Die ruimte moet gevrijwaard blijven. Het is niet de ‘echokamer’ van alle wereldse passies, zoals werd gezegd in de Commission Stasi in Frankrijk. We moeten de kinderen afschermen van alles wat er buiten de grenzen van de school gebeurt. Het is een veilige omgeving, al is die niet helemaal waterdicht afgesloten van de wereld. Dat is niet mogelijk en zelfs niet wenselijk, maar we moeten wel een zekere afstand bewaren.

Ik ben voor het verbod op kentekens. Dat hebt u al door. Een andere symbolische dimensie bij dat verbod is dat het de grens toont tussen het geloofsgebied en het wetenschapsgebied. Op school moet men leren en leren denken, in de mate van het mogelijke op een vrije manier. De school is niet de plaats om religieuze voorschriften toe te passen. Ik ben het ermee eens dat er een onderscheid moet worden gemaakt tussen onderwijzers en leerlingen. Maar zelfs leerlingen zouden niet naar school mogen komen als gelovige. We moeten naar school gaan als leerling, als toekomstige burger, in de mate van het mogelijke ontdaan van vooroordelen. Het is belangrijk om symbolisch de grens duidelijk te stellen: opgelet, je bent misschien gelovig, maar eens de school binnen, ben je iemand die hier is om te leren en niet om je geloof te belijden.

Ik ben het volledig eens met de heer Loobuyck dat deze vraag in België leidt tot een zekere schizofrenie. In de meerderheid van de scholen van het Franstalige net zijn deze kentekens verboden. Daar zeggen we duidelijk: jullie komen hier niet binnen als gelovigen. Maar op een bepaald moment tijdens de uren begint opeens de godsdienstles. Dat kan niet volgens mij. We moeten nadenken over de plaats van godsdienstlessen binnen de scholen. Gelo-

vigen worden ontvangen en er wordt hun duidelijk gezegd dat ze niet in de school zijn als gelovigen, maar toch wordt er ongeveer twee uur per week godsdienstonderwijs gegeven. Dat vind ik persoonlijk vrij schizofreen.

Een ander argument dat vaak wordt aangehaald tegen het verbod op kentekens is het recht om zijn religieuze overtuiging te uiten in de publieke en in de private sfeer. Dat betekent voor sommigen overal, wat volgens mij niet juist is.

Ik heb zelf in een secundaire school gezeten met heel veel beperkingen qua klederdracht. Jeans mocht niet. Baskets mochten niet. Oorbellen of lang haar voor jongens waren verboden. Piercings waren verboden, net als minirokjes en blote buiken. Dat was allemaal verboden en dat heeft nooit voor problemen gezorgd. Uiteraard waren er adolescenten die vonden dat ze hun vrijheid niet ten volle konden beleven en dat hun identiteit werd beknot. Maar er is nooit een organisatie komen scanderen dat het schandalig was omdat er basisrechten van de kinderen werden verboden. Als het vandaag gaat om religieuze kentekens, lijkt het te gaan om een onaanvaardbaar verbod. Nochtans heeft men er op zoveel andere domeinen van het leven geen probleem mee om jongeren bepaalde zaken te verbieden of ze te verbieden hun identiteit te uiten.

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens voorziet in de mogelijkheid om politieke overtuigingen te uiten. Die verklaring wordt aangehaald om het verbod tegen te gaan. Ik ben zelf ook leerkracht. Vergeet niet dat er kinderen rondlopen die willen oproepen om te stemmen voor het Vlaams Belang of voor de socialisten. Dat zijn politieke meningen. Waarom kunnen ze niet worden gemanifesteerd, net zoals de religieuze kentekens? Ik hoop u te kunnen overtuigen dat als iedereen in de klas zijn of haar eigen politieke en godsdienstige overtuigingen zou beginnen te uiten, het heel moeilijk zou worden om nog samen te leven. Het zou minder gemakkelijk zijn om samen te leven met mensen die steevast hun mening willen uiten.

Dan is er nog een ander onderscheid, namelijk tussen zijn, zeggen en tonen. In de debatten over de religieuze kentekens doet men vaak alsof men weigert om te tonen dat men tot een bepaalde religie behoort. Staat dat voor het weigeren om die godsdienst te beleven? Natuurlijk kan men gelovig zijn op school. Men kan evenzeer zeggen dat men gelovig is, maar het is een andere zaak om de hele dag door te tonen dat men gelovig is. Dat kan de pedagogische relatie belemmeren. Stel u iemand voor die voor jou zit en niets zegt, maar er toch steevast aan herinnert wat zijn uitgangspunt is of wat men kan veronderstellen dat zijn uitgangspunt is.

De bedoeling is niet om hier aan theologie te doen. Daarom stoorde het me soms wat professor Vermeersch zei, omdat daar een gevaarlijk argument in terug te vinden is: religieuze teksten bestuderen om na te gaan wat wel en wat niet de corebusiness is van een religie. In een lekschool moeten die theologische debatten niet worden gevoerd. Die zouden voor grote problemen kunnen zorgen.

Ik geef een voorbeeld om dat te illustreren. In de islam zal niemand betwisten dat er vijf keer per dag moet worden gebeden. Dat is een belangrijke pijler. Men zou perfect kunnen begrijpen dat als de kinderen vragen om ten minste drie gebeden op school te doen, dat voor organisatieproblemen kan zorgen. Zeggen of dit echt fundamenteel is voor een godsdienst, lijkt me gevaarlijk. Anderzijds is het ook pervers omdat we uiteindelijk de theologische weg opgaan, wat niet de bedoeling is van het officiële net. Daar zou een onverschilligheid moeten worden gecreëerd voor religie. Natuurlijk moet men zeggen dat religie en godsdienst belangrijk zijn, maar men mag zich niet uitspreken en men hoeft er geen rekening mee te houden in het kader van de organisatie van de school.

Een laatste punt voor we overgaan naar de hoofddoek. Ik vraag me af of er niet een soort van omgekeerd racisme is in de tolerantie van sommigen ten opzichte van de vraag over

het dragen van de hoofddoek. Ik bedoel daarmee dat in sommige argumenten de Maghrebijnen, moslims, Arabieren enzovoort – het onderscheid is niet altijd duidelijk – niet helemaal in staat zouden zijn te begrijpen wat wij al hebben begrepen. Dus moeten ze nog wat tijd hebben. Dat is een provocatie. Dat is niet wat ik denk. Ik hoop dat u dat door hebt.

Beeld u in dat een jonge, echte Belg naar een bepaalde kerk gaat en dat die kerk bepaalde onvoorstelbare dingen zou eisen, zouden we dan hetzelfde standpunt innemen als wanneer het over een moslim of moslima gaat? Ik denk van niet. Ik denk dat we zouden vragen wat er scheelt, en om met al die kruisjes naar huis te gaan. Ik denk dat we dat hier niet durven te doen omdat we gedeeltelijk te maken hebben met een soort van omgekeerd racisme. We zijn bang om racistisch over te komen. Dat is goed op zich, maar het gaat soms zover dat we ervan uitgaan dat wat goed voor ons is, niet noodzakelijk goed is voor anderen omdat het misschien te vroeg is om van hen hetzelfde te verlangen.

Dan komt de vraag over de hoofddoek. In mijn inleiding heb ik gezegd dat dit niet helemaal een religieus kenteken is als alle andere. We kunnen dit onderwerp niet helemaal aansnijden als we niet ook het feministische standpunt aankaarten. In tegenstelling tot andere religieuze kentekens wordt de hoofddoek als kenteken beschouwd dat enkel geldig is voor vrouwen en meisjes. De hoofddoek heeft een welbepaald doel, namelijk duidelijk maken dat het om een respectabele moslima gaat. Dat is een sociale code. Die wordt als dusdanig vastgelegd. Dit zorgt voor duidelijke problemen. Scholen die dit kenteken hebben verboden, doen dat ook omdat er seksistische consequenties aan verbonden waren met betrekking tot het samenwonen van jongens en meisjes op school. Een meisje dat de hoofddoek draagt en ervan overtuigd is dat ze dat altijd moet doen, dat ze hem nergens en nooit mag afdoen, is noodzakelijkerwijs iemand die niet gaat turnen en zwemmen en misschien niet mee op schooluitstappen gaat omdat er jongens meegaan, en die niet onderzocht wil worden door een mannelijke dokter. Dit is geen fantasie, ik wil niemand schrik aanjagen. Het is de logica van de hoofddoek zelf. Ik begrijp niet goed dat iemand die de hoofddoek draagt, zou aanvaarden om die af te doen als het noodzakelijk is, om het leven van iedereen te vergemakkelijken.

De officiële netten hebben alleszins een missie. Ik ben het niet eens met de stelling dat de confessionele scholen toleranter en opener worden dan de officiële scholen. Ik zou integendeel zeggen dat de confessionele school haar eigen pedagogische doel heeft. Dat is haar business. Dat is haar probleem. Als zij dogma's en geloofselementen wil overbrengen, eerder dan kenniselementen, is dat haar recht, want het is een confessionele school. De officiële school daarentegen heeft onder meer als missie om de emancipatie en de gelijkheid te promoten, en in het bijzonder de gelijkheid tussen man en vrouw.

In de officiële scholen kentekens toelaten die indicaties zijn van ongelijkheid tussen man en vrouw, tekens die aan beide geslachten een specifieke, afgelijnde rol toewijzen waarvan niet mag worden afgeweken, is voor mij het niet-naleven van die missie van de officiële scholen.

Er is ook het pragmatische argument. Dat is het argument van de keuze. In veel debatten stelt men de vraag of die jonge meisjes die een hoofddoek dragen, die zelf gekozen hebben of niet. Met andere woorden: de keuze moet doorslaggevend zijn in de beslissing die men gaat nemen. Als ze ervoor gekozen hebben, is dat hun recht. Als ze er niet voor gekozen hebben, moet men hen beschermen.

Als ik moet kiezen tussen enerzijds een meisje dat zelf voor de hoofddoek gekozen heeft, verdedigen zodat ze hem ook op school kan dragen, en anderzijds een meisje dat de hoofddoek 'móét' dragen, toelaten om die sluier niet te dragen op school, aarzel ik geen seconde: dan kies ik voor het tweede. Buiten de school zal ze die vrijheid immers niet hebben. In de familiale sfeer en de culturele context zal ze toch verplicht worden om de hoofddoek te dragen. Als ze het op school niet moet doen, is dat toch al een zekere vrijheid die ze heeft gedurende 32 uren per week, op school. Als we er niet voor kiezen om diegenen te bescher-

men die gedwongen worden, laten we hen ten prooi vallen aan de mensen die hen onder druk zetten. Die druk kan soms bijzonder groot zijn, laten we dat niet vergeten.

Verder is er de kwestie van de leeftijd. Het verbaast mij altijd als dat punt niet wordt aangehaald. De Belgische wetten voorzien immers in een specifieke benadering voor de minderjarigen. Er zijn een aantal zaken waarvan men inschat dat minderjarigen niet in staat zijn om ze vrij te kiezen, zelfs als men beweert dat men ze wel zelf gekozen heeft. Denken we bijvoorbeeld aan de wet inzake de seksuele meerderjarigheid. Men gaat ervan uit dat geen enkele -16-jarige, zelfs als hij ermee instemt, in staat is om zijn volledige, bewuste toestemming te geven. Men heeft de consumptie en de aankoop van tabak en alcohol verboden voor de minderjarige, zelfs indien hij er zelf voor zou kiezen om tabak of alcohol te nuttigen. In de wetgeving is er dus een hele reeks elementen die aantonen dat men ervan uitgaat dat de zogenaamde vrije keuze een onvoldoende argument is vóór een bepaalde leeftijd.

Ik zou graag hebben dat die regels ook worden toegepast voor godsdienst. De vrije keuze veronderstelt immers een bewuste instemming en veronderstelt dat men in staat is om de voor- en nadelen af te wegen. Ik denk niet dat een meisje van twaalf jaar, of zelfs van vijftien jaar, in staat is om te begrijpen wat de hoofddoek juist betekent en wat ze allemaal aanvaardt door hem te dragen.

We mogen ook niet voorbijgaan aan het politieke aspect van de hoofddoek. Professor Vermeersch heeft daar al naar verwezen, toen hij het had over de achterliggende ideologie, die uiteraard achter de terugkeer van de hoofddoek zit. Het gaat niet enkel om een wereldvisie die verdeeld is tussen mannen en vrouwen, met specifieke rollen voor beide geslachten, maar het is ook een visie op de relatie tussen moslims en niet-moslims. Ook dat kan een generator zijn van conflicten en samenlevingsproblemen.

Ik geef u een kleine anekdote mee. In de Commission Stasi, in Frankrijk, kwam een jonge jood vertellen dat als hij op de speelplaats zijn keppeltje zou dragen, hij gelyncht zou worden. Stel u voor: een sympathieke multiculturele school, zoals we ze graag hebben, met meisjes in hoofddoek, jongens met baard en jongemannen met keppeltje. Zou dat echt bijdragen tot de sereniteit van het onderwijs?

Daarnet is al de kwestie van de neutraliteit van de openbare diensten aangehaald. Het is mijns inziens de rol van de school om de burgers van morgen voor te bereiden. En de burgers van morgen zullen moeten aanvaarden dat ze hun overtuiging in bepaalde beroepen niet kenbaar zullen mogen maken. Behalve natuurlijk als je bereid bent om alle beperkingen inzake het dragen van religieuze kentekens op te heffen, als men wil aanvaarden dat advocaten hun toga inruilen voor een jeans, een T-shirt of, waarom niet, een keppeltje, of een T-shirt met opschrift 'God bestaat niet' enzovoort. Als men bereid is dat onderwijzers en ambtenaren hun overtuigingen kenbaar maken en dergelijke meer.

Als we religieuze kentekens aanvaarden, riskeren we morgen jonge burgers voor ons te hebben die vanaf hun zesde tot hun achttiende een hoofddoek hebben gedragen, die vervolgens gaan studeren en werken, en die dan plots te horen krijgen dat ze hun hoofddoek niet meer mogen dragen. Dat zou voor hen iets ondenkbaars zijn. Dat zou hen beperken in hun keuze.

Het klopt dat je begrip moet hebben voor het menselijk aspect en voor het feit dat het niet gemakkelijk is voor hen om die hoofddoek af te doen, maar later als ze volwassen zijn en als ze moeten gaan werken, zal het nog moeilijker zijn als opeens zal blijken dat het toch niet toegelaten is. Ze hebben dan niet geleerd dat het op bepaalde momenten niet toegelaten is om met een hoofddoek door het leven te gaan. Het is belangrijk dat ze dat weten.

Ik ben ervan overtuigd dat de meeste moslims in dit land niet wakker liggen van het dragen van de hoofddoek. Ik denk dat we ons daar niet genoeg bewust van zijn. We hebben de

indruk dat een wet of een decreet op een verbod van religieuze kentekens voor revolutie zal zorgen in de moslingemeenschap. Ik wens er de nadruk op te leggen dat 95 percent van de scholen in de Franse Gemeenschap het dragen van religieuze kentekens verbiedt. Zitten dan alle vrouwen die een hoofddoek dragen in de overige vijf percent van de scholen? Neen, de meesten gaan gewoon naar school en doen hun hoofddoek af als ze de school binnengaan. Het stoort hen helemaal niet. We moeten ons daar bewust van zijn. Men wordt vaak gemanipuleerd door radicalen. En radicalen hoort men het meest, ziet men het meest en ze wekken de indruk dat ze voor alle moslims in heel België spreken. Ik ben van mening dat er een heel andere werkelijkheid is. Er zijn moslima's die helemaal geen hoofddoek dragen en sommigen die gewoon af en toe een hoofddoek dragen.

Ik wens nog enkele conclusies naar voren te schuiven. Een school moet absolute gelijkheid hanteren voor jongens en meisjes. Dat zou een leidmotief van de officiële school moeten zijn. Religieuze voorschriften mogen op school niet als wet gelden. Het is niet omdat het religieus is dat het wordt opgelegd. En een school moet zorgen voor de emancipatie van iedereen.

5. Vragen en opmerkingen van de leden

De voorzitter: Ik dank de drie sprekers voor hun zeer interessante uiteenzetting. Er is stof genoeg om vragen te stellen. Ik wou er even de nadruk op leggen dat het een colloquium is tussen de parlementsleden en de sprekers. Het is nog niet het moment voor het vertolken van standpunten. In een later stadium zullen de parlementsleden onder elkaar geducht kunnen discussiëren.

De heer Ward Kennes: Ik heb een vraag voor professor Vermeersch. Ik heb de indruk dat u niet helemaal zegt wat u suggereert, namelijk dat de secularisatie zoals u die beschrijft, eigenlijk een hogere vorm van samenleving is. U zegt dat het zich heel kortstondig op een bepaald moment in de geschiedenis al heeft voorgedaan op bepaalde plaatsen in de wereld. U zegt het niet uitdrukkelijk, maar u laat verstaan dat er op dit moment een tegenbeweging is. Je kunt het betreuren, maar je kunt er niets aan doen. Kunt u bevestigen dat dit uw uitgangspunt is, namelijk dat culturen die meer gesecculariseerd zijn, hoger staan dan culturen die dat minder zijn?

Voor mevrouw Geerts heb ik twee vragen om duidelijkheid. U zegt dat een school die enerzijds hoofddoeken verbiedt, maar anderzijds wel godsdiensten laat onderwijzen, iets schizofreens is. Maar mensen die een geloof hebben en dat aan de deur van de school moeten achterlaten, is dat niet een meer schizofrene situatie? Men vraagt aan iemand om zich in de school anders te gedragen dan hij eigenlijk is. Hoe gaat men dan om met die schizofrenie?

U pleit voor het niet tonen van verschillen in een school, geen religieuze en geen politieke. In welke mate bereidt een school dan voor op een wereld waar mensen net wel verschillend denken, zijn, handelen en verschillende opinies hebben? In welke mate maakt men de kinderen eigenlijk iets wijs, namelijk dat een wereld zonder conflict en zonder debat bestaat? Als ze uit de school komen, komen ze toch in een andere wereld terecht.

Professor Etienne Vermeersch: In verband met secularisering is het inderdaad zo dat ik denk dat een gesecculariseerde maatschappij te verkiezen is boven andere vormen van maatschappijen, om de eenvoudige reden dat ik een voorstander ben van de vrijheid van mening, de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid om te leven volgens je eigen inzichten uiteraard binnen de grenzen van de wet.

Een gesecculariseerde maatschappij is hierdoor gekenmerkt dat men er op terreinen, waar de eigen wereld of levensbeschouwing geen wezenlijke rol speelt, ook geen punt van maakt. Op een congres van wiskundigen gaat het over de vraag of de formules op het bord bewijsbaar of weerlegbaar zijn vanuit wiskundig gebied. De vraag of men moslim, boeddhist,

christen of wat dan ook is, speelt geen enkele rol. Op de werkvloer, in een bedrijf, in een openbare dienst, ben je om je werk te doen: je werkt samen met andere mensen om te realiseren wat er moet worden gerealiseerd, in vriendschap, genegenheid en samenwerking. Daar moeten conflicten die kunnen bestaan op het gebied van levensbeschouwing niet aan de orde komen. De ene vindt het dramatisch dat de andere niet in God gelooft en de andere vindt het dramatisch dat de ene wel in God gelooft. Dat moet daar niet aan de orde komen. Men kan altijd 's avonds naar een debat gaan van mensen die zeggen: leve God en weg met Allah, of omgekeerd. In een debat kan men over politieke en levensbeschouwelijke problemen discussiëren. Men kan ook naar de eigen kerk, de eigen loge of de eigen moskee gaan en daar samen met geloofsgenoten of ritueelgenoten zich verlustigen in wat men daar samen kan doen.

Een gesecculariseerde maatschappij tast op geen enkele wijze persoonlijke opvattingen aan en tast ook niet het feit aan dat men met andere mensen samen persoonlijke opvattingen beleeft. Een gesecculariseerde maatschappij heeft tot gevolg dat waar die zaken niet aan de orde zijn en waar men vooral moet samenwerken, of het nu een school is waar men samen aan een onderwijsproject of een onderzoeksproject deelneemt, of in een bedrijf of zelfs in de sport enzovoort, dat gebeurt zonder dat die levensbeschouwing daar een rol in speelt. Dat is een gesecculariseerde maatschappij, en die is veel beter dan een maatschappij waar een welbepaalde levensbeschouwing wordt opgedrongen door het feit dat de meerderheid daar radicaal voor uitkomt. Dat is nogal duidelijk. Een maatschappij die in vrede leeft en iedereen volgens zijn eigen opvattingen laat leven zonder anderen nodeloos te beïnvloeden, is beter, dat spreekt voor zich.

Mevrouw Nadia Geerts: Wat de schizofrenie betreft: ik heb niet gezegd dat men zijn geloof aan de deur van de school moet afleggen, maar de kentekens ervan. Ik heb lang lesgegeven in een middelbare school en heb mijn leerlingen nooit belet te zeggen waarin ze geloofden. Ik denk dat het iets anders is als men dat de hele tijd toont. Ik heb geprobeerd dat uit te leggen. We moeten onze leerlingen zeggen dat er een verschil is met de externe tekens afleggen, dat betekent helemaal niet dat ze hun geloof vergeten. In het debat omtrent de hoofd-doek merk ik dat men bijgelovig gehecht is aan de tekens, alsof men, als men gelooft, dat moet tonen. Ik verberg niet dat ik niet geloof, maar als ik probeer iets te begrijpen aan het geloof, is het dat het een intern gevoel is. We zouden aan de jongeren moeten zeggen dat het belangrijkste aan de godsdienst niet de externe tekenen zijn, maar de innerlijke beleving. Men zal zeggen dat het monsterlijk is om het geloof te moeten afleggen.

Ze kunnen het behouden, maar tot waar? Uiteraard beperkt het zich niet tot het dragen van externe kentekens. Collega's van mij hebben meegemaakt dat meisjes niet wilden ondervraagd worden in een examen door een mannelijke leraar. Men zegt dan: het is toch erg dat men zijn geloof moet afleggen aan de deur van het examenlokaal omdat er een mannelijke leraar is. Meisjes van zes jaar mogen niet mee op schoolreis omdat hun godsdienst zegt dat men 's nachts niet in een gebouw mag slapen waar ook nog jongens zijn. Zullen we dan ook zeggen: ja, dat klopt, we vragen de leerlingen niet hun geloof af te leggen? Ik heb daar toch moeilijkheden mee. Ik denk dat we zo zeer ver kunnen worden geleid, veel verder dan sommigen denken.

Ik stap over naar de tweede vraag over opvoeding naar meer diversiteit. Zorgt de school ervoor dat er voldoende weerspiegeling is van de diversiteit in de wereld? Ik heb gezegd: neen, dat is precies de rol van een les die ik zou willen, een enkele les voor alle leerlingen die de diversiteit leert beheren. Typisch in België is dat wanneer er een conflict bestaat, men een commissie creëert, groepjes onder elkaar. Daar wordt niet geroepen, maar een oplossing komt niet dichterbij. Paradoxaal denk ik dat wij ook in het politieke leven beter af zouden zijn als we minder bang zouden zijn van een conflict. Het is soms nuttig om het te zeggen wanneer men het niet eens is of niet akkoord kan gaan. Dat zou ook moeten gebeuren op een plaats die vandaag niet bestaat in het officiële onderwijs. Het is geen les waar men leert om elkaar uit te schelden, maar eerder een les vergelijkende godsdienst,

waar wordt gepraat over de dood, vanwaar we komen, welke de respectieve rol van de man en de vrouw is, of ze een specifieke rol hebben, wat de mogelijkheid voor vrijheid is. Tussen gelovigen, niet-gelovigen, katholieken, moslims en anderen, kunnen er spanningen zijn en is men het niet eens over een heleboel dingen. Ik denk dat dat een positief debat is omdat men leert uitwisselen en argumenten gebruiken.

Een karikatuur van een debat waar iedereen komt met zijn tekens, zeggende: dat is wat ik geloof, en ik toon het, ik afficheer het, dus moet ik er zelfs niet meer over discussiëren, dat is voor mij iets helemaal anders. Daar leert men niets van. Een teken tonen, ja, maar het zou veel beter zijn mochten de mensen meer spreken en argumenteren in plaats van te tonen.

Professor Patrick Loobuyck: Ik vind dat er een nogal eenzijdige benadering van secularisme wordt voorgesteld, alsof secularisering enkel te maken heeft met de privatisering van religie en levensbeschouwing. Het is veel complexer en genuanceerder dan dat. Wij leven al vrij lang in een gesecculariseerde staat. Dat is ook het geval in Frankrijk, maar we hebben wel een totaal ander kerk-staatregime. Frankrijk heeft een heel duidelijke scheiding tussen Kerk en Staat zoals die in principe ook in de Verenigde Staten geldt en in de Grondwet is ingeschreven. In België hebben we een kerk-staatregime dat gebaseerd is op wat men welwillende neutraliteit noemt. Het is hier nooit een punt geweest om religie uit de publieke ruimte te bannen. We bevinden ons dan ook in een andere context en traditie dan Frankrijk. Het is aan ons om te beslissen of we verdergaan in die traditie.

Ik denk dat secularisering op verschillende manieren kan worden ingevuld. Het principe van de scheiding tussen Kerk en Staat kan op verschillende manieren worden geïmplementeerd. Ik maak graag het onderscheid tussen passief pluralisme en actief pluralisme. Passief pluralisme is privatisering van de levensbeschouwing. Het kan in bepaalde contexten het hoogst haalbare zijn. Zo moeten we in het Palestijns-Israëliësch conflict niet afkomen met een actief pluralisme. Hier is de samenleving echter stabiel genoeg om een vorm van actief pluralisme mogelijk te maken. Daarbij moeten uitingen van levensbeschouwing en levensbeschouwelijke symbolen niet verboden worden. Het is mogelijk dat het moeilijker is om samen te leven met mensen die zich uiten, maar misschien is dat ook niet zo. Ik werk op de universiteit samen met mensen die een hoofddoek dragen, met mensen die een heel duidelijk katholiek profiel hebben en met mensen die een heel duidelijk vrijzinnig profiel hebben. Ik vind dat juist boeiend. Wanneer iemand met een T-shirt naar school komt waarop staat 'God bestaat niet', dan weet ik niet of we dat zo negatief moeten bekijken. Laat ons dat aangrijpen om een discussie over levensbeschouwing te voeren. Die discussie wordt te weinig gevoerd. Waarom zijn we daar zo bang voor?

Ik wil ook niet dat secularisering wordt misbruikt om het enkel in de richting van privatisering te doen. Een seculiere samenleving is perfect mogelijk waarbij welwillende neutraliteit en levensbeschouwing een bepaalde plaats krijgen in de samenleving. Welke plaats dat moet zijn, kan voortdurend bediscussieerd worden.

Mevrouw Fatma Pehlivan: Ik heb een vraag voor de drie sprekers. Mijnheer Loobuyck, wanneer er een bepaalde regelgeving zou komen, hebt u gesuggereerd dat dat enkel voor het Gemeenschapsonderwijs zou zijn. De andere netten worden daar buiten gelaten. Ik zou ook de mening van de twee andere sprekers willen horen. Ontstaat er op die manier geen onevenwicht in het onderwijslandschap? Viseert men dan niet een bepaalde groep? Gaat het over alle netten of over één bepaald net?

Professor Patrick Loobuyck: Ik denk dat u me verkeerd hebt begrepen. Als er een decreet komt, dan moet dat een decreet zijn dat wordt toegepast op alle netten. Ik heb wel gezegd dat er mogelijk juridisch een probleem kan zijn. Dat zal moeten blijken. In de Grondwet

staat dat onderwijs vrij is. In hoeverre mag de wetgever zich dan ook moeien met die zaken? Puur filosofisch of los van de juridische context zou ik kiezen voor een decreet dat op eenzelfde manier wordt toegepast in alle scholen.

Professor Etienne Vermeersch: Ik ben uiteraard ook voorstander van eenzelfde regeling voor alle netten. Ik heb het dan over wat men traditioneel het Gemeenschapsonderwijs en het katholiek onderwijs noemt. Zoals iedereen weet, is het katholiek onderwijs voor 95 tot 98 procent een vorm van Gemeenschapsonderwijs. De betekenis van het katholicisme daarbinnen is eigenlijk te verwaarlozen. U moet maar eens vragen wat bijvoorbeeld het feest van Pinksteren betekent.

Hoe dat grondwettelijk kan worden geregeld, weet ik niet. Wat echter zeker kan worden geregeld, is een akkoord tussen de netten. Als zij tot een akkoord zouden komen, dan is het probleem onmiddellijk opgelost. Natuurlijk moet de wetgever of decreetgever de mogelijkheid bieden om zo'n akkoord mogelijk te maken en om eventueel een verbod op te leggen.

Mevrouw Nadia Geerts: Ik sta perplex als ik deze vraag hoor, omdat ik van meet af aan heb gezegd dat ik voorstander ben van het niet-financieren van het confessionele net door de staat. U zult zeggen dat dit geen antwoord is op uw vraag, maar ik zie niet in, in naam van wie of wat we een katholieke school zouden kunnen verbieden om hun onderwijzers of leerlingen een kruis te laten dragen. Dat spreekt toch voor zich? Het gaat om een katholieke school met een katholiek etiket, en dus lijkt het me niet onlogisch dat dat etiket duidelijk zichtbaar is.

Maar als een katholieke school ook de hoofddoek toelaat, dan zorgt dat voor een ander probleem. Is het dan nog een katholieke school? Wordt er dan geen dubbel spelletje gespeeld? Enerzijds toont de school duidelijk aan dat een katholieke specificiteit wordt nageleefd, het evangelie en dergelijke meer, maar anderzijds ontvangt ze mensen in hun diversiteit, ook al deelt ze hun overtuiging niet. Daar is men niet coherent genoeg.

Indien ik de macht had om dat te doen, zou ik aan deze scholen vragen om een duidelijke keuze te maken. Ik zou ze vragen waar ze zich bevinden. Als ze een soort functionele openbare dienst zijn zoals het gemeenschapsnet, moeten ze zich gewoon bij het officiële netwerk aansluiten en moet er niet een verplicht vak Godsdienst zijn. De school mag er ook voor kiezen om confessioneel te zijn, maar dan moet ze coherent zijn en enkel jonge katholieken ontvangen zodat ze godsdienstles kunnen volgen, en dan kan men niet zeggen dat ook moslima's met hoofddoek welkom zijn.

Mevrouw Fatma Pehlivan: Professor Vermeersch, u zegt dat er voor de sikhs een andere regelgeving van toepassing moet zijn, maar dan moet er volgens mij voor elke groep een aparte regelgeving komen, want dat is wat u hier verkondigt. Dan zitten we met veel verschillende vormen van regelgeving voor de verschillende doelgroepen, en dat betekent dat er één bepaalde doelgroep wordt geïsoleerd in uw uiteenzetting.

Professor Etienne Vermeersch: Ik heb niet gezegd dat er een verschillende regelgeving moet zijn voor de sikhs. Ik heb de aandacht willen vestigen op het feit dat de problematiek van de sikhs in die zin verschillend is van die van de moslims dat het dragen van de tulband bij de sikhs werkelijk tot de kern van hun godsdienst behoort. Daarover moet met de sikhs tot een akkoord gekomen worden. Als we bijvoorbeeld een algemeen verbod van godsdienstige tekens doorvoeren, moet daarover met de sikhs een akkoord gemaakt worden, zodat men hen ertoe kan brengen dit akkoord binnen bepaalde contexten te volgen. Men moet niet doen alsof dat probleem niet bestaat.

Ik heb maar één probleem met de andere sprekers, en dat is dat ze het hebben over theologische discussies. Het zijn geen theologische discussies, het zijn discussies van algemeen

antropologisch belang. Waarom is dat van belang? We zijn hier niet in de school, we zijn hier niet in de gemeenschapsschool, we zijn hier in het Vlaams Parlement waar over dit thema ten gronde moet worden gediscussieerd.

Welnu, het is onloochenbaar dat de meeste moslims geen varkensvlees eten. Iemand die een refter in een school inricht, moet niet doen alsof hij dat niet weet, alsof hij niet weet dat het voor moslims belangrijk is dat ze geen varkensvlees eten. Men moet een zekere tolerantie aan de dag leggen, en dus is het nuttig dat men weet dat het niet-eten van varkensvlees voor moslims belangrijk is. Dat wil niet zeggen dat men daar onmiddellijk conclusies uit moet trekken, maar wel dat men daar rekening mee moet houden. Als men varkensvlees opdient in die refter, dan moet men dat ten eerste meedelen en moet er ten tweede altijd een vegetarische schotel zijn die zowel door moslims als door mensen die helemaal geen vlees eten, kan worden genomen. Men moet een zekere tolerantie hebben, en daarvoor moet men de dingen weten.

Als iemand zegt: “Wij willen de volledige ‘niqab’ dragen, want dat is essentieel voor onze godsdienst”, dan is het nuttig om te weten dat dat niet waar is, dat sinds 1900 een verpletterende meerderheid van de moslims niet vindt dat ze een ‘niqab’ of een ‘burka’ moet dragen. Het is dus gelogen. Natuurlijk kan men zeggen dat het een eigen mening betreft, maar dan is dat de mening van een persoon en niet die van een godsdienst en dan weten we dat, dan kunnen we daar veel vrijer mee omgaan en dan kunnen we ter zake ernstiger regels invoeren.

Het is van belang om te weten wat in een godsdienst van belang is, niet omdat dit in de school voortdurend besproken moet worden, maar hier in het parlement kan dit wel even naar voren worden gebracht. Men moet een tolerantie hebben en men moet ook tolerant zijn voor de rangorde van de waarden van bepaalde godsdiensten. Men moet daar nu eenmaal rekening mee houden, niet voor 100 percent, maar ze moeten wel ingecalculereerd worden. We moeten bepalen in hoeverre we mee kunnen gaan en in hoeverre niet.

Mevrouw Vera Celis: Ik dank de sprekers voor de uitvoerige uitleg die ze gegeven hebben. Ik heb twee bijkomende vragen, de eerste is specifiek voor professor Loobuyck, de tweede is gericht tot alle sprekers.

Professor Loobuyck, u stelt terecht dat het belangrijk is dat jongeren leren omgaan met levensbeschouwingen en dat het onderwijs daar zeker de plaats voor is. U refereert anderzijds aan het feit dat we als parlement moeten zorgen voor een duidelijk regelgevend kader. Als ik nu de discussie moet voeren over zo’n uitvoerige en uitgebreide materie als deze, is het dan verstandig dat wij bijvoorbeeld inzake de hoofddoeken een voorlopig besluit nemen, de discussie ten gronde voeren en over bepaalde tijd met een ander verhaal komen? Als je een levensbeschouwing moet uitklaren, denk ik niet dat er op korte termijn resultaat komt en eigenlijk wordt van ons wel verwacht om op redelijk korte termijn met iets te komen. Graag kreeg ik uw visie daarop.

Verscheidene sprekers zegden dat hoofddoeken ingaan tegen de secularisatie. Onze maatschappij heeft gelukkig mensenrechten, maar in onze maatschappij zijn ook burgerrechten en burgerplichten. Waarop leggen we nu de klemtoon wanneer we deze materie bespreken? Moeten in het debat de algemene mensenrechten de voorkeur krijgen en het debat sturen, of gaan we kijken wat er in onze gemeenschap gebeurt rond burgerrechten en burgerplichten en gaan we daar een evenwicht zoeken? Ik vraag de drie sprekers om hun advies en bedenkingen daarbij.

Professor Patrick Loobuyck: Ik weet dat politici een probleem hebben omdat democratie geïnstitutionaliseerd kortetermijndenken is. Dat geldt voor alle dossiers. Ik hoop dat u dat kunt overstijgen en dat er een grondig debat komt. Er moet nu niet eerst een voorlopige maatregel komen, die dan binnen twee jaar moet worden herzien. Dat is niet zinvol. We

zijn daar trouwens al voortdurend mee bezig. Er is al een hoofddoekenverbod geweest, eerst in een aantal scholen, dan binnen de koepel, maar dat mag ook niet. Bovendien is het een halfslachtig ding want de leerkrachten islam mogen er dan weer wel een dragen, maar dan weer niet als ze een andere pedagogische functie opnemen. Het is jullie taak om, als het op de agenda van het Vlaams Parlement komt, grondig te werken. We moeten niet binnen twee of drie jaar opnieuw met een farce zitten.

Voorlopige regeling voor de hoofddoek? Vergeet het, dat is discriminatie. We moeten spreken over “de aanwezigheid van levensbeschouwelijke symbolen in het onderwijs”. Niet over de hoofddoek, die is er een van.

Mensenrechten en de grondrechten zijn het kader waarbinnen deze discussie moet worden gevoerd. Ik zei het al: zowel een verbod als het toestaan van de hoofddoek kan worden gezien binnen de grondrechten en binnen de mensenrechten. Algemene principes, zoals de mensenrechten of de scheiding tussen Kerk en Staat, kunnen heel vaak op heel verschillende manieren worden geconcretiseerd. Wij, of jullie, moeten kiezen welke optie we nemen.

Professor Etienne Vermeersch: Ik kan mij daarbij aansluiten. De plichten en de rechten als burger zijn natuurlijk voor ons vanzelfsprekend een leidraad, maar wij gaan ervan uit dat die burgerrechten en burgerplichten in de wereld, en meer bepaald in Europa, waar we het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden, passen in de Europese Verklaring voor de Rechten van de Mens. Daar kan nog wat aan gesleuteld worden, maar voorlopig regelen wij onze rechten en plichten binnen dat kader.

Wanneer ik spreek over ‘secularisatie’, heeft dat niets of bijna niets te maken met de relatie tussen Kerk en Staat. Ik bedoel daarmee dat ik in mijn werkkring niet begin over mijn godsdienst of levensbeschouwing of ‘Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Kristus’. Laat dat buiten de werkplek. Laat het ook buiten de voetbalploeg waarin je speelt. Laat godsdienst, wereldbeschouwing of levensbeschouwing buiten het maatschappelijk leven. Dat heeft met Kerk en Staat niets te maken.

Mevrouw Nadia Geerts: Ik ben het eens met de twee sprekers voor wat betreft de hiërarchie tussen de burgerrechten en de mensenrechten. De mensenrechten vormen uiteraard een algemeen kader. Maar dat lost niets op. Geen enkel mensenrecht is absoluut. Elk mensenrecht begrenst een ander mensenrecht. Je kunt maar een mensenrecht doen gelden voor zover het een ander recht van de Verklaring van de Rechten van de Mens niet aantast. Dat wordt een buitengewoon complexe aangelegenheid. Want als je godsdienstvrijheid claimt, kan dat in conflict komen met, bijvoorbeeld, de gelijkheid van man en vrouw. Wie zal daarover uitsluitsel geven? Dat is buitengewoon ingewikkeld. Daar moeten wij innoveren, wij moeten een antwoord bedenken op het vraagstuk van de noodzakelijke hiërarchisering van de rechten van de mens. Als er een conflict tussen twee mensenrechten bestaat, welk van de twee is dan het belangrijkste?

Voorzitter, sta mij toe even terug te komen op de problematiek van de theologie. De politiek moet de theologie niet bepalen. Ik wou enkel zeggen dat het debat over het primaire of secundaire aspect van een religieuze verplichting gevoerd moet worden in de schoot van de religie, door de aanhangers van die religie. Dat kan ook gebeuren vanuit een sociologische invalshoek. Maar het kan niet vanuit een politieke invalshoek. Het is niet de staat die moet bepalen wat al dan niet belangrijk is in een religie. We lopen hier het risico om in onze eigen val te trappen.

Ik geef u het anekdotische voorbeeld van die zeer sympathieke Aziatische religie waarvan ik de naam vergeten ben: het principe daar is het onvoorwaardelijke gebod om geen enkel dier te doden. Die mensen lopen rond met een lap voor hun mond opdat ze geen muggen zouden inslikken. Dat is zeer sympathiek. Maar die mensen leven ook naakt. Laat ons

even de denkoefening maken: wat zou u doen als u op een dag een van de aanhangers van dat geloof in een van onze scholen zou hebben? En het is een essentiële pijler van zijn religie: zij symboliseren hun verhouding tot de natuur door middel van naaktheid. U zult niet kunnen zeggen, noch als antropoloog noch als theoloog, dat het om een detail gaat in die religie. De enige manier om dat op te lossen is zeggen: wij zijn niet bevoegd om te oordelen in hoeverre een religieus voorschrift al dan niet fundamenteel is; wij moeten regels en wetten opstellen die op iets anders zijn gebaseerd dan op religieuze voorschriften.

De heer Wim Wienen: We horen van beide professoren dat het niet zozeer een theologische discussie is maar wel een maatschappelijke. Maar zij zien het beiden helemaal anders.

Als ik professor Loobuyck goed heb gehoord, heeft hij gezegd dat er nu een hoofddoekenprobleem is omdat wij het hebben gecreëerd, omdat wij in bepaalde scholen al dan niet een verbod hebben ingevoerd. Professor Vermeersch stelt dat het gewoon een radicaliseringsgolf is, die is toegenomen sinds de sjah uit Iran is verdreven, en zich verder heeft gezet door het Westen. Daarover had ik graag wat verduidelijking gehad.

Volgens mij kom je dan tot de conclusie dat die hoofddoek niet zozeer een religieus symbool is, maar wel een politiek. Daarmee stel je dat je het niet eens bent met de normen en waarden die hier in het Westen gebruikelijk zijn: je wilt niet erkennen dat een vrouw gelijk is aan een man, dat vrouwen gezamenlijk mogen gaan zwemmen met jongens en alle soortgelijke dingen die in de islam voorkomen. Ik denk dus dat het een politiek symbool is.

Mevrouw Geerts heeft het ook over keuzevrijheid gehad. Ze stelt dat je drager bent of niet van een hoofddoek. Moet ik daaruit opmaken dat er in die visie twee soorten islam zijn? Of zijn er twee soorten moslims? Moslims die de regels minder nauw nemen en proberen hun leven in onze Westerse samenleving op te bouwen en moslims die strikt houden aan al die honderden jaren oude voorschriften en zich weigeren aan te passen aan de samenleving. Ik verwijs naar de drie oude traditionele islamitische rechtsscholen, die ik daar een beetje in volg.

Het klopt wel deels om, als je religieuze symbolen weigert op school, in vraag te stellen of je de godsdienstlessen kunt behouden. Mevrouw ook denk ik, maar alleszins de twee heren zien daar wel een probleem. Ze vinden dat eerder schizofreen. Je mag niet vergeten dat we hier in het Westen komen uit een joods-christelijke humanistische traditie. Heel wat van de waarden en normen die wij als universeel voor het Westen beschouwen, komen uit die traditie. We moeten oppassen dat we niet gaan naar een ontwaarding van het onderwijs.

Godsdienstlessen zijn vandaag niet meer dezelfde als tientallen jaren geleden. Professor Vermeersch heeft dat mooi geschetst, ook vanuit zijn persoonlijk leven. Ik ben nog relatief jong, maar ik heb niet meegemaakt wat er vandaag in de godsdienstlessen gebeurt. Mijn zootje van negen vertelt dat hij naar aanleiding van de ramadan alles heeft geleerd over de islam. Ook in de katholieke scholen gaan wij vanuit die humanistische traditie zeer open om met dergelijke lessen en bieden we een breed spectrum op wat er in de wereld gebeurt. We mogen het kind niet met het badwater weggooien.

Professor Etienne Vermeersch: Principieel vind ik dat godsdienstlessen, van welke godsdienst ook, in het gewone onderwijs niet thuishoren. Dat heeft niets te maken met het weggooien van het kind met het badwater. In de Angelsaksische landen is het ook niet zo. De godsdienstlessen worden daar als zondagslessen gegeven. In Amerika zijn er veel protestantse denominaties. Je gaat naar de kerk met de kinderen en die krijgen daar in de zondagsschool les over die godsdienst. Dat hoeft niet in het normale onderwijs te gebeuren. Dat kan rustig gebeuren op zondag of zaterdag, of wat dan ook.

Ik ben het volledig met u eens dat de actuele godsdienstlessen gaan over Marx en Freud. Ik heb die leerplannen eens bekeken. In welke mate het nog over Jezus gaat, is een groot

vraagteken. Ik zeg niet dat we dat morgen allemaal moeten veranderen. Maar in de toekomst zouden we als ideaal moeten zien dat al die verschillende godsdiensten zelf zorgen voor hun opvoeding in eigen kring. In welke mate dat nodig is, is een andere vraag. Ze mogen zeker niet indoctrineren. De scholen zouden dan een algemeen beeld moeten geven van de verschillende wereldbeschouwingen en godsdiensten, om de leerlingen op te voeden tot een zeer brede visie.

Mevrouw Nadia Geerts: Voor de evolutie van de godsdienstlessen wil ik benadrukken dat dat afhangt van de goede wil van de leerkracht. Des te beter als de leerkracht het tijdens de katholieke godsdienstles heeft over filosofie, psychologie of openheid voor alle godsdiensten, maar dat is niet wat van hem wordt verwacht. Hij kan daarvoor kiezen als hij een open mentaliteit heeft.

Er zijn zeker geen twee soorten moslims. Er zijn verschillende naast elkaar bestaande interpretaties van de islam. Moslims zijn onderling verdeeld. Daarom verzet ik me tegen het idee van een ‘moslimgemeenschap’. Er zijn moslims die heel overtuigd gelovig zijn en tegelijk de hoofddoek helemaal niet als een verplichting van de Koran zien.

De heer Veli Yüksel: Professor Loobuyck, uit uw betoog heb ik begrepen dat u tegen een verbod bent, tenzij onder bepaalde voorwaarden, vanaf de leeftijd van veertien of vijftien jaar. Kunt u uitleggen hoe men dit praktisch en wettelijk kan afdwingen?

Professor Vermeersch, in uw argumentatie haalt u polygamie aan en nog andere zaken, zoals een man die kan huwen met een meisje dat niet geslachtsrijp is, verstoten echtgenotes of erfenis in de islam. Dat zijn allemaal clichés. Het zijn praktijken in een heel kleine groep landen in de islamwereld, Saoedi-Arabië misschien. In welke landen worden de voorbeelden die u aanhaalt vandaag toegepast? Uit welk maatschappelijk model vertrekt u, de radicale islam van Saoedi-Arabië of de gematigde Europese islam die vandaag een feit is? Ik wil graag weten op welk model dat gebaseerd is.

Professor Vermeersch, in uw essay gebruikt u twee keer de term pacificatie door secularisering. U zegt dat godsdiensten vrijheid krijgen op voorwaarde dat ze zich low profile houden. Is dat uw betoog, is dat het maatschappijmodel waar we naartoe moeten, namelijk een totaal vrijzinnige of seculiere maatschappij waar godsdienst en godsdienstbeleving aan ondergeschikt zijn? Hoe is dat compatibel met de godsdienstvrijheid die in onze grondwet is verankerd?

Mevrouw Elisabeth Meuleman: Professor Vermeersch, u zegt dat secularisatie niet de scheiding is tussen Kerk en Staat, maar de afwezigheid van levensbeschouwing in de maatschappij. Voor u is een actief pluralistische gesecculariseerde maatschappij een contradictio in terminis. Secularisatie en laïciteit zijn in uw visie aan elkaar gelijkgesteld. Klopt dat?

Professor Patrick Loobuyck: Ik heb niet gezegd dat het hoofddoekenprobleem alleen wordt gecreëerd door een verbod. Ik ben zelfs begonnen met te zeggen dat ik er begrip voor heb dat er een hoofddoekenprobleem is in bepaalde scholen. Dat er een probleem is in een particuliere school, rechtvaardigt geen algemeen verbod. Ik wil er ook op wijzen dat er als neveneffect van zo'n algemeen verbod inderdaad scholen zijn die zo'n verbod in de schoenen geschoven krijgen.

U hebt het over twee soorten islam. Dat is juist, religie is divers. Het christendom bestaat ook niet, er zijn katholieken, anglicanen, orthodoxen. De islam bestaat ook niet. Er zijn allerlei nuances. Hoed u ervoor het fenomeen religie te essentialiseren. Over de levensbeschouwelijke vakken moeten we later spreken. Hoe dat praktisch en wettelijk moet, weet ik niet. Over een juridische regeling moet met juristen worden gesproken. Ik probeer als moraalfilosoof te denken over hoe we een zinvol systeem op poten kunnen zetten. Waarschijnlijk is een algemeen verbod of een algemene toelating het gemakkelijkst. Ik pleit niet

voor alles of niets, maar voor een tussenweg. Dat zal wellicht gecompliceerd zijn met allerlei angeltjes en problemen, maar daarover kunnen we in overleg verder praten.

Professor Etienne Vermeersch: De laatste 40 jaar heb ik geprobeerd me te gedragen zoals dat hoort in een gesecculariseerde maatschappij. Dat wil zeggen dat ik niet te pas en te onpas met mijn opinies te koop loop. Maar kan men zeggen dat ik op het gebied van levensbeschouwing en politieke opvattingen low profile ben? Neen, ik ben niet low profile. Een belangrijk deel van de mensen in Vlaanderen weet dat ik atheïst en Vlaamsgezind en nog een paar andere zaken ben. Dat is niet low profile.

Wanneer ik op de universiteit kwam, liep ik niet te koop met mijn levensbeschouwing in de discussies over de programma's enzovoort. Als prof kan dat wel omdat je een aantal vrijheden hebt omdat het precies over filosofie gaat. Als ik wiskunde zou moeten geven, dan is dat natuurlijk godsdienstig low profile. Dat is dan pure wiskunde.

Als de arbeiders van Opel staken, dan moeten ze niet over godsdienst beginnen, dan gaat het over Opel en waarvoor de staking dient. Het is jammer dat er nog altijd een verdeling is tussen twee soorten syndicaten, want ze hebben dezelfde belangen. In een gesecculariseerde maatschappij houdt men zich bezig met de problemen die zich stellen. Daar mag men op de geëigende plaatsen zeggen wat men te zeggen heeft. Als u bij Phara wordt uitgenodigd, mag u daar zeggen wat u te zeggen hebt, of meent te zeggen te hebben. Als u een lezing geeft over Allah of God, dan doet u dat ook zonder low profile.

Ik heb een familie die katholiek is. Ik ga niet bij elk plechtigecommuniefeest tegen God uitvaren. Dat doet men niet. Je past je op een normale manier aan aan de maatschappij waarin je leeft. Je moet je eigen levensbeschouwing niet te pas en te onpas te grabbel gooien. Dat is niet low profile. Je kunt daar op de geëigende plaatsen radicaal voor uitkomen.

Mevrouw Nadia Geerts: Ik wil even reageren, want ik ben het niet helemaal eens met het onderscheid dat professor Vermeersch maakt tussen secularisatie en laïciteit. Secularisatie is voor mij een sociologisch proces. Het zijn de mensen die, op een natuurlijke wijze, steeds minder belang hechten aan hun religie in hun dagelijkse bezigheden. Laïciteit is daarentegen een politiek concept. Ik verwijs bijvoorbeeld naar Turkije. Turkije is een wereldlijke staat, maar slechts in beperkte mate gesecculariseerd. Godsdienst speelt een heel belangrijke rol in het dagelijkse leven van de mensen, en de staat heeft daar niets aan te zeggen, maar op het niveau van de instellingen is de scheiding heel duidelijk.

De staat mag zich hier zeker niet als doel stellen om te seculariseren. Men moet zich niet mengen in de privéconversaties van de mensen. Als mijn bakkersvrouw een hoofddoek wil dragen, heeft zij daar het recht toe. Ik mag haar niet, in naam van de laïciteit van de staat, vragen om die hoofddoek af te nemen, omdat wij een commerciële relatie hebben waar haar religie niets mee te maken heeft. Het is ook wenselijk dat dat zo blijft. Maar binnen de politieke instellingen van de staat – en de school is er daar een van – moet de scheiding toegepast worden.

Mevrouw Kathleen Deckx: Mijn vraag sluit vrij dicht aan bij die van mevrouw Pehlivan. Zij heeft gevraagd of er een regeling moet worden uitgewerkt die in alle netten op dezelfde manier wordt toegepast. Daar is al bevestigend op geantwoord, maar ik wil u vragen of het denkbaar is dat het ook op een andere manier gebeurt: per net of zelfs lokaal in de school zelf. Is dat totaal verwerpelijk, of valt daarover na te denken, indien het Grondwettelijk Hof de zaak niet naar de decreetgever zou doorverwijzen?

Als er een beperking zou komen, zou die er komen tot een bepaalde leeftijd. Hebt u daar een visie op? Wat zou de gepaste leeftijd zijn? Wat is uw visie op het personeel van de scholen? Hoe moeten we daarmee omgaan?

Als er een regeling zou komen in het onderwijs, zou die dan ook moeten worden uitgebreid naar andere delen van het maatschappelijke leven, zoals een werkvloer en dergelijke?

Professor Etienne Vermeersch: Ik ben een zeer grote tegenstander van de opvatting dat dat school per school moet gebeuren. De principes die ik naar voren breng, zijn universeel. Dat wil zeggen dat er binnenin een klas gevaar is voor intimidatie. Het is binnen een klas ook noodzakelijk dat er een open interactie bestaat, ook over wereldbeschouwing en levensbeschouwing. Dat mag echter niet tussen groepen gebeuren, maar tussen alle individuele leerlingen, in interactie met de leerkracht. Dan zijn er moslims die pro evolutieer zijn, en andere die tegen zijn. Zij hoeven niet te denken dat, omdat ze tot een bepaalde groep behoren, zij noodzakelijkerwijze dit soort stellingname moeten aannemen. Zij moeten daar vrij in kunnen zijn. Als je een uniform hebt, wordt die vrijheid beperkt. Bovendien is er door dat uniform intimidatie mogelijk. U moet mijn tekst daarover maar eens goed lezen. Er is een risico tot intimidatie, dat kun je niet wegdenken.

Het probleem doet zich natuurlijk niet voor in een school waar er momenteel twee of drie meisjes met een hoofddoek zijn. Maar moeten we dan wachten tot het probleem zich wel voordoet? Je kunt toch niet aanvaarden dat al die afzonderlijke directies op een bepaald moment vinden dat het te ver gaat en dat ze een verbod moeten invoeren? Dan komt alles in de pers, met allerlei bedreigingen en dergelijke meer tot gevolg. En die bedreigingen bestaan wel degelijk: er is op de Koran gezworen dat mijn darmen op de straten van Gent op te rapen zullen zijn. Ik trek mij daar niets van aan, maar die dreiging bestaat dus wel. Ik wil niet dat elke directeur of directrice die voor dat probleem staat omdat het zich nu plots voor het eerst aandient, dat allemaal moet doormaken. Ik vind dat ongepast. Het is de decreetgever die moet zeggen hoe het zit.

De wijze waarop dat moet worden opgelost met het andere belangrijke schoolnet is ten eerste een juridische vraag, en ten tweede een vraag die onder de schoolnetten tot een akkoord zou moeten kunnen leiden. Dat elk afzonderlijk schoolhoofd nu en dan zal moeten beslissen dat hij of zij het eindelijk aandurft om zich voor de leeuwen te gooien, vind ik niet respectabel.

Volgens de soenna moet een meisje geen hoofddoek dragen voor de menstruatie. Dat wil dus zeggen dat geen enkele moslim kan beweren dat het volgens de godsdienst zo is dat een meisje die hoofddoek moet dragen. Er zijn genoeg hadiths om duidelijk te maken dat dat niet zo is. Ik zeg niet dat de staat iets moet opleggen, maar de staat mag wel iets weten. De staat moet niet dom zijn. Als men daarmee afkomt, moet de staat kunnen zeggen: het spijt mij, maar kijk naar uw hadith. Het is heel simpel. De profeet zegt: vanaf de menstruatie moet er een bepaalde vorm van kledij worden gedragen.

Je moet dat unificeren: in het lager onderwijs komt er geen hoofddoek. Je kunt niet aanvaarden dat ouders hun kinderen, die dat op dat moment zelf niet kunnen beslissen, in een keurslijf dwingen. Over het middelbaar onderwijs moet er gediscussieerd worden. Daar zijn we nu mee bezig. Als ze eenmaal uit de secundaire school zijn, doen ze wat ze willen. Ik zou natuurlijk liever hebben dat ze het niet doen, maar zij doen wat ze willen. Zij hoeven die secularisatie niet te volgen.

Dat heeft niets met laïciteit te maken. De discussie over laïciteit is een andere discussie. Secularisatie is een sociologisch fenomeen. Ik heb gezegd dat bepaalde groepen de secularisatietendens doorbreken. Ik wou dat maar even duidelijk maken. De discussie over wat men nu in de middelbare scholen zou doen, is een heel specifieke discussie.

Mevrouw Irina De Knop: Indien geen algemene regeling mogelijk is voor alle netten, verkiezen de sprekers dan toch een regeling die algemeen is voor het Gemeenschapsonder-

wijs, dan wel voor een regeling op individueel schoolniveau? Ik laat u nu een beetje kiezen tussen de pest en de cholera, maar ik vrees dat we op een bepaald ogenblik voor die keuze zullen worden gesteld.

Ik heb nog een meer specifieke vraag voor professor Loobuyck. U stelde dat in bepaalde gevallen een verbod mogelijk moet zijn. U verwees naar een onafhankelijk orgaan, dat daar dan over zou moeten beslissen. Het interesseert mij zeer hoe u dat dan concreet en praktisch ziet.

Professor Patrick Loobuyck: Met concrete en praktische vragen kun je natuurlijk niet altijd bij een filosoof terecht. Ik geef alleen maar mijn gedacht daarover. Ik weet bijvoorbeeld dat er in het Gemeenschapsonderwijs een commissie was over diversiteit en levensbeschouwing in het onderwijs. Dat zou een commissie kunnen zijn die daarvoor dient. Ik ben er niet voor – anders dan daarnet werd gesuggereerd – dat scholen de beslissing kunnen nemen. Ik vind dat er een regelgevend kader moet komen. Als het niet kan voor beide netten, dan liefst een regelgevend kader voor het officiële onderwijs. Ik vind niet dat directeurs voortdurend met die moeilijkheid moeten worstelen. De koepel moet dan maar zijn verantwoordelijkheid nemen – of eventueel jullie – en een aantal criteria opstellen op basis waarvan een directeur op een vrij objectieve manier een verbod kan invoeren.

Ik vertrek ook vanuit universele principes maar ik probeer die universele principes ook contextgevoelig in te vullen. Elke implementatie van universele principes is een bepaalde interpretatie en implementatie. Ik probeer ook rekening te houden met een bepaalde context. Ik vind nog altijd dat in scholen waar er zich geen problemen voordoen over de aanwezigheid van religieuze tekenen – kruizen, tulbanden, hoofddoeken – er geen probleem is en we er dus ook geen moeten maken.

Mevrouw Ann Brussel: Ik heb een vraag voor professor Loobuyck en een vraag over wat professor Vermeersch zei over het varkensvlees op school.

Ik ga beginnen met het actief pluralisme, wat natuurlijk een zeer open en verdraagzame manier is om de zaken rond religie, erediensten en vrijzinnigheid aan te pakken. Het is een open manier van denken, die bevrijd is van een of andere vrees. U bent daarin zeer optimistisch en dat kan ik, als verdraagzaam mens, alleen maar goedvinden.

Ik heb wel een ander probleem, dat mevrouw Geerts ook al heeft aangekaart. Het gaat niet alleen over religie, het gaat ook over een visie op meisjes en vrouwen. U zegt dat u vooral filosoof bent en de universele principes volgt, maar u bent niet zo universeel voor die vrouwen. Die vrouwen hebben ook een streven naar vrijheid en naar respect. Dat respect wordt hun eigenlijk intrinsiek ontnomen wanneer men a priori zegt dat vrouwen slechts eerbied verdienen wanneer ze zich eerbiedwaardig kleden, wanneer ze eerbiedwaardig gaan zwemmen tussen alleen maar vrouwen, wanneer ze eerbiedwaardig zus en zo. Dat vind ik niet eerlijk. Wat voor ons al decennia heel belangrijk is en waar ik niet wil dat men er in het Westen van afstapt, is de gelijkheid van man en vrouw, waarvoor wij hard werken. We hebben nu te maken met een groep mensen die aanzienlijk groot is en die die gelijkheid zomaar op de vuilnisbak gooit. Ik vind dan het actief pluralisme geen antwoord, misschien wel voor andere facetten van de religie, maar niet daarvoor. Eigenlijk wordt a priori aan die meisjes gezegd dat ze zich zo en zo en zo moeten gedragen. Ik weet dat het allemaal heel dubbel is, want soms draagt men een hoofddoek terwijl de rest van de kledij behoorlijk westers en sexy is. Ik vind dat u in zekere zin mooie morele principes heeft die mooi zijn voor mannen, maar die meisjes niet helpen, ook al zullen 15-jarigen dat hier niet allemaal beamen.

Ik heb nagedacht over uw standpunt inzake verdraagzaamheid over het eten op school. Ik kan begrijpen dat men eigenlijk de leerlingen ter wille wil zijn en dat men zorgt voor een alternatief voor hen die geen vlees eten. In eerste instantie vind ik eigenlijk dat al het eten

op school gezond zou moeten zijn, maar dat is een andere kwestie. Ik wil aan u vragen hoever u wilt gaan in die verdraagzaamheid. Het gaat niet alleen over varkensvlees. In heel veel Brusselse stadsscholen wordt nog enkel halal geserveerd. Hoe staat u daartegenover? Ik vind dat erover.

Beide professoren hebben gezegd dat we rekening moeten houden met een comprehensieve en een coherente aanpak zodat we hier over twee jaar niet met een ander probleem worden geconfronteerd. Het gaat dus over meer dan de hoofddoek. We moeten ook al eens nadenken over andere zaken: zwemlessen, de lessen biologie, halal in de kantine en de klederdracht. Dit alles staat niet los van elkaar. Het bewijs is er: kijk naar de Brusselse stadsscholen.

Halal is bovendien niet alleen religieus, het is ook zeer dieronvriendelijk. We hebben in onze samenleving geijverd voor dierenwelzijn, wat ik persoonlijk een zeer hoge vorm van beschaving vind. Met halal kan je dierenwelzijn vergeten.

Professor Patrick Loobuyck: U zegt dat actief pluralisme geen oplossing is voor een aantal problemen die u suggereert. Maar wat is het alternatief: de individualisering en de privatisering van de religie? Ik vind het net interessant dat men zich kenbaar maakt en dat men zegt waarvoor men staat. Dat bedoel ik met actief pluralisme. Ik ga nooit mensen goedkeuren die de gelijkheid van man en vrouw met de voeten treden, maar ik vind het wel belangrijk dat ik dat te weten kom van mensen en dat mensen mij zeggen waar ze voor staan.

We zijn in Vlaanderen op levensbeschouwelijk vlak in slaap gevallen. 83 percent van de jongeren volgt katholieke godsdienst, maar niemand gaat naar de kerk, niemand volgt de seksuele moraal van de kerk, iedereen leeft alsof er geen paus is enzovoort. Ik zou ervoor pleiten om een aantal levensbeschouwelijke discussies opnieuw naar voren te brengen, en dan kunnen we het net over die punten hebben. Ik wil graag discussiëren over hoe men met biologie moet omgaan, hoe men daarover spreekt in de islamles. Laat ons dat maar bespreken, laat ons dat niet wegduwen in de private sfeer, want dat is net boeiend.

Er is veel discussie over of de hoofddoek een intrinsiek teken is van gelijkheid tussen man en vrouw. Er zijn feministen die een hoofddoek dragen en er zijn er die onderdrukt worden. Er is heel veel variatie in. Uw vraag is voer voor een discussie voor een hele namiddag.

Professor Etienne Vermeersch: Ik heb de specifieke problemen over halal enzovoort even aangehaald om te zeggen dat je er niet zomaar moet over praten, maar probleembewust moet zijn. De problematiek van halal is een problematiek. Ik heb er niet alles over gezegd, maar ik heb een piste aangeduid, namelijk dat men kan zorgen dat er altijd een vegetarische schotel is die voor niemand problematisch is. Het is volkomen onaanvaardbaar dat er scholen zijn waar enkel halaleten wordt gegeven, want er zijn mensen die ideologische bezwaren hebben tegen halalvlees. Je moet daar respect voor hebben. Er zijn ook slaggers die geen halalvlees hebben en die ook het recht hebben om vlees te leveren. Je moet gewoon het probleem zien en dan een oplossing zoeken die de minste organisatorische bezwaren meebrengt en de beste oplossing voor iedereen biedt.

Ik heb dus een vrij radicale visie op laïciteit, maar met respect en met een zeker gehoor voor de noden van de mensen. Je moet nagaan in welke mate je aan die noden kunt beantwoorden.

De heer Jean-Jacques De Gucht: Bij de redenering van professor Vermeersch over antropologisch en theologisch, moet je opletten dat je niet in een eindeloze discussie vervalt waarbij sommigen gaan denken dat dit meer naar discriminatie neigt dan naar een algemene regel. Ik denk dat het beter is om een algemene regel te maken dan om onderscheid te maken.

Professor Vermeersch zegt dat hij geen religie in onderwijs zou geven. Hij verwijst ook naar de Angelsaksische landen waar er zaterdag- en zondagscholen zijn. Bij ons zijn er in de verschillende netten twee uur voorbehouden. Misschien is het interessant om in het huidig maatschappelijk kader en in de wereld waarin we vandaag leven – wetende dat religie nog iets te betekenen heeft, of je dat nu spijtig vindt of niet – van die twee uur een algemeen vak te maken waarin we onze jongeren leren wat die verschillende religies inhouden en wat de overeenkomsten en verschillen zijn. Dat kan in de loop van het jaar gebeuren of in de derde graad.

Daarover valt te discussiëren. We moeten dat meegeven in het onderwijs, want we willen van kinderen zelfstandige mensen maken. Ik denk dat religie – of dat nu spijtig is of niet, daar is discussie over – binnen de huidige context wel een belangrijk gegeven is om mee te geven aan jonge mensen.

Professor Etienne Vermeersch: Ik ben het daar volledig mee eens. Het is iets waar we naar moeten streven, maar we kunnen dat morgen niet invoeren, misschien overmorgen. Je mag dat niet koppelen aan de discussie over de hoofddoek, het staat daar los van. In essentie hebt u gelijk: het is iets waar we in de toekomst naartoe moeten gaan.

Wat theologie betreft wil ik niet verkeerd begrepen worden. Ik ben geen voorstander van onwetendheid. Ik denk dat het altijd beter is zaken te kennen dan niet te kennen. Ik zeg niet dat men geen algemene regel moet invoeren. Ik zeg wel: voor men een algemene regel invoert, moet men weten waarover het gaat. Mijn moeder zei altijd: “Gij wilt veel te veel weten.” In de Bijbel, in het boek Prediker, staat er: “In veel wijsheid is veel verdriet en wie wetenschap vermeerdert, vermeerdert ook de smart.” Mijn moeder was daardoor beïnvloed. Ik zei: “Ge kunt nooit genoeg weten.” Ik ben nog altijd die mening toegedaan. Maar dat is voor de discussie. Eens moet men natuurlijk tot een besluit komen.

Veel weten is ook belangrijk voor de tolerantie. Je moet ook proberen te begrijpen waarom iemand zo denkt. Dat zijn twee aspecten. Ik ben dus geen voorstander van zo weinig mogelijk te weten.

Mevrouw Nadia Geerts: Natuurlijk is godsdienst belangrijk voor veel mensen. We moeten een onderscheid maken tussen enerzijds factuele informatie over het godsdienstige aspect en de religieuze feiten en anderzijds het overmaken van dogma's. Dat is niet de rol van scholen.

Wat de hoofddoek betreft, bevinden we ons vandaag in een situatie die totaal onvoorstelbaar is wat mij betreft. In scholen hebben we islamleerkrachten die op school aanleren dat de hoofddoek moet worden gedragen, terwijl het reglement van de school het verbiedt. Dat is heel tegenstrijdig. De meisjes die dat leren, weten niet goed wat ze moeten doen. Dat zorgt voor heel concrete problemen.

De voorzitter: Ik dank in naam van de hele commissie de sprekers die een heel boeiend betoog hebben gehouden, heel veel stof voor de discussie hebben geleverd en zeer interessante debatten hebben aangeraakt. De budgetten staan ons niet toe u rijkelijk te belonen. Het enige wat ik kan doen, is u hartelijk danken voor uw komst en uw bijdrage aan het debat.

Ik nodig nu mevrouw Naima Charkaoui en de heren Patriek Delbaere en Jan De Groof uit vooraan plaats te nemen.

6. Toelichting door mevrouw Naima Charkaoui, directeur Minderhedenforum

Mevrouw Naima Charkaoui: Voorzitter, leden van de commissie, dames en heren, ik dank u voor deze gelegenheid om het standpunt van het Minderhedenforum in dit belangrijk dossier te mogen voorstellen.

Ik veronderstel dat ik het Minderhedenforum zelf niet meer hoeft voor te stellen. Ik wil wel benadrukken dat wij een diverse, pluralistische organisatie zijn waar mensen in zitten van verschillende overtuigingen: atheïsten, agnosten, katholieken, orthodoxen, sikhs, moslims enzovoort, en uiteraard binnen deze groepen mensen die hun overtuiging op verschillende manieren beleven. Ook in dit debat is het heel belangrijk om de diversiteit voor ogen te houden. Hoewel het debat de facto vooral focust op de islam, moeten we de heel brede groep bekijken omdat algemene regels op iedereen van toepassing zijn en we dus ook de gevolgen moeten overschouwen voor iedereen. Ook hebben moslims evenveel recht op een gelijke benadering als alle andere burgers en groepen.

Ik zal beginnen met een aantal algemene uitgangspunten waarvan ik mag veronderstellen dat ze gedeeld worden omdat het om enkele verworvenheden van onze samenleving gaat. Om te beginnen is er het recht op onderwijs. Hier hebben we zelfs een leerplicht, wat een belangrijke sterkte is om dat recht af te dwingen. Daarnaast is er de vrijheid van godsdienst en godsdienstbeleving, zoals verankerd in de Grondwet en in de Europese en universele mensenrechtenverdragen.

Een ander belangrijk recht of vrijheid dat in deze discussie een beetje onderbelicht is, is de vrijheid van opvoeding. Ouders beslissen heel wat voor hun kinderen. Ze beslissen of ze wel of niet muziekschool of atletiek volgen, of ze wel of niet gevaccineerd worden, of ze wel of niet naar de kerk gaan op zondag of gedoopt worden, of ze wel of niet schoenen met hoge hakken mogen dragen. Ze kiezen ook vanaf het eerste leerjaar welk levensbeschouwelijk vak hun kind al dan niet volgt.

Die vrijheid is natuurlijk niet absoluut, evenmin als al die andere vrijheden. Er zijn grenzen aan. Kinderen hebben ook zelf rechten die ook verankerd zijn in kinderrechtenverdragen. Er zijn ook absolute grenzen zoals kindermishandeling, wat uiteraard niet is toegestaan. Er zijn ook grenzen aan medische behandelingen zoals bepaalde verplichte vaccins enzovoort.

Ik vind het belangrijk om die evidenties te benadrukken omdat ze aantonen dat het om een delicaat evenwicht gaat tussen bepaalde vrijheden en bepaalde grenzen eraan. Ik denk dat net dat evenwicht een kernelement is van onze democratische rechtsstaat waar we trots op mogen zijn en waar we ook over moeten waken.

Het feit dat sommige mensen het voorstellen als alles of niets, is een heel verkeerde benadering van de feiten. Het gaat er niet om welke vrijheid voorrang heeft, maar in welke omstandigheden je een vrijheid al dan niet kunt beperken. Ik kan meteen al duidelijk zeggen dat er voor het Minderhedenforum in de huidige praktijk geen reden is om de vrijheid van godsdienst in het onderwijs te beperken via een verbod op religieuze kentekens. Wij pleiten voor een algemene toelating. Voor ons is een verbod geen oplossing voor de problemen die zich in sommige gevallen wel stellen.

Wij zijn voor een actief pluralistische benadering en invulling van onze seculiere democratie. Onze mening is dat als je die seculiere samenleving niet actief pluralistisch invult – een aantal interventies uit de vorige sprekersronde gingen in die richting – je naar een autoritaire staat gaat die godsdienst per definitie als een vijand en een gevaar beschouwt dat zoveel mogelijk moet worden teruggedrongen. Dat is niet onze opvatting over democratie en mensenrechten.

Ik wil nog enkele aandachtspunten aanhalen. Het verheugt me dat het in het vorige debat niet aan bod is gekomen, maar vaak als het over vrijheid van godsdienst gaat, gaat men terug naar het land van herkomst van sommige groepen. Het is belangrijk om in deze discussie te vertrekken vanuit onze maatschappij die divers is. Het gaat over onze burgers die bepaalde vragen stellen en bepaalde behoeften hebben en hoe we daar in onze maatschappij mee omgaan. Het feit dat sommigen ouders, grootouders of betovergrootouders hebben die uit een ander land komen, maakt eigenlijk niets uit. Het gaat trouwens niet alleen om mensen van buitenlandse afkomst.

Een tweede belangrijk onderscheid moeten we maken tussen de levensbeschouwelijke praktijk en de levensbeschouwelijke symbolen. Mensen die een levensbeschouwing praktiseren, kiezen er niet noodzakelijk voor om die bepaalde praktijk als een symbool te etaleren naar anderen. Meestal wordt een bepaalde praktijk door mensen beschouwd als een evident en onlosmakelijk deel van henzelf en hun levensovertuiging. Omgekeerd: als zij zich genoodzaakt zien om deze praktijk niet te volgen, ziet men dat als een inbreuk op de gewetensvrijheid. In die zin volg ik de redenering van professor Vermeersch dat je mensen geen alcohol of varkensvlees kunt opdringen, maar ik zou die redenering ook doortrekken naar andere praktijken zoals bijvoorbeeld het dragen van de hoofddoek of de tulband. Daar heeft de gewetensvrijheid volgens het Minderhedenforum voorrang.

Een ander belangrijk onderscheid is dat je een mening kunt hebben over een bepaalde praktijk. Je kunt er meer of minder gelukkig over zijn dat mensen meer of minder gaan trouwen voor de kerk, of meer meisjes een hoofddoek gaan dragen of niet, maar dat is een andere discussie dan de discussie over wat er in een democratische rechtsstaat toegelaten is of wanneer het nodig is om bepaalde vrijheden te beperken. In de discussie wordt dat ook vaak door elkaar gehaald.

Het Minderhedenforum is niet van mening dat je een levensbeschouwing kunt afzetten aan de schoolpoort, net zoals je aan de schoolpoort niet kunt ophouden om vrouw te zijn of om zwart te zijn, en het niet zo nuttig is om je bril af te zetten. Zelfs al kunnen al die dingen ook op de speelplaats soms aanleiding geven tot spanningen, pestgedrag en conflicten. Het is onze overtuiging dat net op school, zoals daarnet door sommige sprekers is aangehaald, kinderen moeten leren om met al die diversiteit om te gaan.

In de praktijk zien we dat steeds meer scholen een verbod invoeren op levensbeschouwelijke tekenen, meestal ingegeven vanuit een verbod op de hoofddoek. Ondanks het feit dat het Minderhedenforum van mening is dat een dergelijk verbod niet wettelijk is vanuit het oogpunt van de Grondwet en de mensenrechten, stellen we dat toch vast. Het gevolg is dat de gewetensvrijheid van veel jongeren wordt aangetast. Ofwel zijn ze verplicht om een bepaalde praktijk niet meer te beleven, ofwel zijn ze verplicht hun onderwijskeuze aan te passen. Dat brengt op lange termijn ontwikkelingskansen in het gedrang. Daar vind je getuigenissen van in het zwartboek van de sikhgemeenschap. Ik heb gevraagd om het u ter informatie te bezorgen. Als dat niet is gebeurd, kunt u me het altijd vragen. Er staan enkele frappante getuigenissen in over hoe jongeren verplicht zijn om een andere studierichting te volgen, gewoon omdat een bepaalde school geen religieuze tekenen toelaat. Globaal gezien komt daarbij soms het recht op onderwijs in het gedrang omdat er gewoon geen school meer is die het nog toelaat en ook op een redelijke afstand ligt.

Omdat sommige scholen een verbod instellen en andere niet, is een ander praktisch gevolg dat je concentratiefenomenen krijgt in bepaalde scholen, wat het fenomeen van groepsdruk kan versterken en waardoor die scholen soms het gevoel krijgen dat ze bijna niet anders kunnen dan ook een verbod uitvaardigen.

De oplossing volgens ons is dat er geen verbod komt op religieuze praktijken en dat scholen daartoe niet kunnen beslissen. Zoals ik al zei, is dat voor ons nu al een logisch gevolg van de algemene wettelijke context, maar aangezien dat niet helder is, zou het goed zijn

dat er een concreet wettelijk kader komt dat specificceert dat een school – we maken geen onderscheid tussen netten – geen verbod op religieuze praktijken kan uitvaardigen. Uiteraard zijn er een aantal absolute grenzen aan die vrijheid zoals gezondheid, zedelijkheid en openbare orde, maar dat geldt voor heel specifieke gevallen die volgens het Minderhedenforum op dit moment in onze Vlaamse scholen niet aan de orde zijn. Als men een verbod overweegt, dan moet men uiteraard aan enkele principes voldoen van proportionaliteit. Het verbod moet de juiste en enige oplossing zijn. Men kan het ook niet preventief invoeren, zoals sommige sprekers suggereren. Uiteraard moet er overleg en transparantie zijn.

Die principes zijn volgens het forum alleen theoretisch omdat er in de Vlaamse scholen nergens praktijken aan de orde zijn die van dat kaliber zijn dat er absoluut een grens moet worden gesteld.

De discussie over leeftijd is al aangehaald. De hoofddoek is de facto weinig van toepassing op het lager onderwijs. Daar zou je pragmatisch voor een leeftijdsgrens kunnen opteren. Anderzijds zijn de principes die ik daarnet heb genoemd niet gelinkt aan een bepaalde leeftijd en wil ik erop wijzen dat bijvoorbeeld voor de sikhgemeenschap het dragen van een hoofddoek ook al voor jongens en meisjes van het lager onderwijs van toepassing is. Ook hier weer moeten we er rekening mee houden dat de algemene regels voor iedereen van toepassing zijn en dat we bepaalde minderheden daar niet onder mogen laten lijden.

Ik heb nog enkele slotopmerkingen. We zijn niet blind voor groepsdruk en pestgedrag. Dat kan voorkomen op scholen. Soms is dat gelinkt aan religie, soms ook niet. Het is net een kernopdracht van het onderwijs om jongeren de sociale en ook de interculturele vaardigheden mee te geven zodat ze daarmee kunnen omgaan. Ook bijvoorbeeld groepsdruk over drinken, roken, het volgen van modetrends en godsdienstbeleving zijn daar niet anders in. Het is zelfbedrog als je als school denkt dat je door het verbieden van religieuze tekenen die fenomenen oplost. Je lost ze misschien op voor jezelf omdat ze onzichtbaar worden, maar je lost ze allerminst op voor de leerlingen die net uitgerust moeten worden om met dat soort verschillen om te gaan en zich sterk te maken om tegen groepsdruk te kunnen ingaan.

Wat de groepsdruk betreft, vind ik de samenleving nogal hypocriet. Het is alsof er goede en slechte groepsdruk bestaat. De grote druk van de ‘witte seculiere samenleving’ om geen hoofddoek te dragen vormt schijnbaar geen enkel probleem en lijkt dus moreel superieur aan de druk die van sommigen zou kunnen uitgaan om wel een hoofddoek te dragen. Wanneer men dan toch tegen sociale druk is, moet men consequent zijn en de keuzevrijheid van het individu vooropstellen.

Wat vrouwenemancipatie betreft, vindt het Minderhedenforum gelijkheid tussen mannen en vrouwen heel belangrijk. Vrouwen moeten ook optimale kansen krijgen om zich te ontplooien. Wij zijn van mening dat opleiding, en op langere termijn werk, daar een cruciaal element in zijn. Wij zijn dan ook op praktisch vlak heel bezorgd dat het verbod op religieuze tekenen voor sommige meisjes tot gevolg kan hebben dat zij zich genoodzaakt zien om thuisonderwijs te volgen om aan de leerplicht te voldoen. Het gaat dan net over die meisjes, hoe weinig het er ook zijn, bij wie er misschien wel sprake is van druk of die het zelf enorm belangrijk vinden. Dat heeft belangrijke gevolgen voor hun kansen op ont-plooiing. Daarmee duwen wij hen in de marge van de samenleving. Ik vraag me af waar we dan staan met het mooie discours over vrouwenemancipatie. Wanneer we die vrouwen echt kansen willen geven, moeten we hun optimale mogelijkheden bieden om in ons onderwijs aan de bak te komen en de richting te volgen die het best aansluit bij hun interesses en competenties.

7. Vragen en opmerkingen van de leden

Mevrouw Gerda Van Steenberge: Mevrouw Charkaoui, u hebt een aantal zaken gezegd die, indien ik die zou zeggen, zouden leiden tot een klacht bij het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding. U hebt het bijvoorbeeld over de druk van de witte seculiere maatschappij.

U spreekt in naam van het Minderhedenforum. Dat is een vzw die verschillende vzw's overkoepelt. Spreekt u voor alle vzw's die onder het Minderhedenforum vallen? Is dat één stem? Of spreekt u voor een bepaalde groep?

U hebt het gehad over levensbeschouwelijke symbolen. U hebt een aantal andere symbolen opgesomd die men wel of niet zou mogen dragen. U maakt daarbij de vergelijking met een bril. Tot hier toe is een bril nog altijd geen levensbeschouwelijk symbool.

U zegt dat het voor sommigen prioritair is om een hoofddoek te dragen. Ik meen daaruit af te leiden dat u een individuele vrijheid om een levensbeschouwelijk symbool te dragen laat primeren op basisprincipes die gelden in westerse democratieën. Is dat zo of heb ik dat verkeerd begrepen?

U zegt dat het verbod op religieuze praktijken enkel kan indien bepaalde praktijken een bedreiging van de openbare orde vormen, en dat u hebt vastgesteld dat er tot nu toe in geen enkele Vlaamse school een bedreiging of een praktijk was die toelaat om een verbod in te voeren. Ik meen echter dat in het Antwerpse atheneum praktijken waren vastgesteld die niet getolereerd konden worden. Juist daarom is dat verbod ingevoerd. Het ging toen meer bepaald om intimidatie van bepaalde groepen van moslimmeisjes die geen hoofddoek droegen. Ontkent u dit nu? Zegt u dat er in bepaalde scholen absoluut geen praktijken zijn die niet getolereerd kunnen worden of zegt u dat dit praktijken zijn die wel getolereerd kunnen worden?

Mevrouw Vera Celis: Ik neem aan dat u als spreker voor het Minderhedenforum alle minderheden vertegenwoordigt. Er zijn meisjes die door hun ouders en familie worden verplicht om een hoofddoek te dragen. Ik heb u niet horen zeggen hoe u binnen het Minderhedenforum optreedt voor die minderheid.

Mevrouw Ann Brussee: Het gaat hier over de hoofddoek. U hebt het echter over religieuze praktijken. Betekent dit dat andere zaken ook toegelaten moeten worden? Daarnet zijn al een aantal andere zaken opgesomd. Ik heb het dan bijvoorbeeld over het gebed. Het is voor velen op de werkvloer een kwestie geworden op bepaalde momenten te mogen bidden op de werkvloer. Hebt u het dan ook daarover?

Wat de thuislessen betreft, hebben wij leerplicht. Vindt u eigenlijk niet dat men het nut zou moeten aantonen van lessen op school? Om de minderheden te emanciperen, zou het Minderhedenforum het kunnen opnemen voor de emancipatie van die minderheden. Het forum zou erop kunnen wijzen dat religie belangrijk is maar niet enkel wordt uitgedragen met een hoofddoek. Vindt u niet dat het Minderhedenforum de rol heeft om mensen te emanciperen en erop te wijzen dat onderwijs op school een meerwaarde heeft?

Wat uw opmerking over de witte seculiere maatschappij betreft, hebt u veel moed om dat hier te zeggen. Het is echter aanstootgevend, ook voor mij. Generatie- en decennialang wordt hier al gestreden voor meer individuele vrijheid, om los te kunnen komen van de macht van de kerk. De maatschappij is in België nog altijd niet helemaal seculier, maar we kunnen wel genieten van een seculiere vrijheid zolang we niet naar onze belastingbrief kijken. Het is een zwaar oordeel om te zeggen dat wij hier een dictaat opleggen. Wij hebben

gevochten voor vrijheden in onze maatschappij. In mijn familie hebben mensen daarvoor een zware strijd moeten leveren waarvoor ze heel zwaar betaald hebben. Ik vind niet dat u daar zomaar over kunt gaan. Ik wil daar uw begrip voor vragen.

Wat doet u voor de minderheden in Kuregem? Ik ben wit, seculier en woon in Kuregem.

Mevrouw Elisabeth Meuleman: Mij was ook het gebruik van religieuze praktijken in plaats van religieuze tekens opgevallen. Wat verstaat u daaronder? Waar gaat het over? Kunt u een overzicht geven van wat u daar allemaal mee bedoelt?

Mevrouw Fatma Pehlivan: Wanneer er een regelgeving wordt uitgevaardigd door de decreetgever, wat is uw visie daar dan op? Is dat dan enkel voor het Gemeenschapsonderwijs of voor alle onderwijsnetten?

De heer Wim Wienen: Wat die levensbeschouwelijke praktijk betreft, stelt u dat de begrenzing van bepaalde praktijken enkel kan wanneer er een bedreiging is voor de openbare orde, gezondheid, zedelijkheid enzovoort. Een moslim moet vijf keer bidden per dag. Voor u is het dan ook geen probleem dat moslimkinderen de les verlaten wanneer er moet worden gebeden.

Wat vrouwenemancipatie betreft, zegt u dat opleiding cruciaal is. U zegt dat wanneer men geen hoofddoek toelaat op school, heel veel meisjes niet naar school zullen gaan. Wanneer een meisje echter een hoofddoek draagt, wordt zij dan niet automatisch ingeschakeld in een geloof, een filosofie waar zij ondergeschikt is en niet gelijk is aan de man? Wanneer zij dan meegaat in die filosofie door het dragen van die hoofddoek, speelt opleiding geen rol meer. Dat heeft ze die ondergeschiktheid al aanvaard en zal ze niet geëmancipeerd worden.

Mevrouw Naima Charkaoui: Bedankt om zo aandachtig te luisteren. Eerst iets heel praktisch: de opmerking over de westerse seculiere maatschappij is in mijn opvatting geen negatieve uitdrukking, ik heb die trouwens ook tussen aanhalingstekens gezet voor de verslaggever. Ze is niet bedoeld als een verwijt, het is een beschrijving om te zeggen dat er een bepaald dominant deel van de samenleving is die laat uitschijnen dat religie hier in de minderheid is. Ik heb ook de sprekers van daarnet heel goed gehoord en ik denk niet dat ik daarmee iets aanstootgevends zeg, en ze is zeker niet bedoeld als een verwijt aan de seculiere maatschappij. Integendeel, ik heb ook verduidelijkt dat wij die seculiere maatschappij heel belangrijk vinden en daar een actief pluralistische invulling aan geven.

Het Minderhedenforum is inderdaad een koepel van vzw's en zoals dat betamelijk is, beslissen wij bij meerderheid over standpunten. Als koepel van de minderheden besteden we er natuurlijk ook speciale aandacht aan om ook de minderheden onder ons over alle standpunten uitgebreid te consulteren. Ik kan zeggen dat dit standpunt breed gedragen is door onze brede achterban, net omdat het gestoeld is op een gedeelde visie op antidiscriminatie.

Mijn vergelijking met de bril werd blijkbaar verkeerd begrepen. Ik heb absoluut niet willen zeggen dat de bril een religieus symbool is. Trouwens, een vrouw zijn of zwart zijn, is dat ook niet. Waar het op neerkomt, is dat wanneer je alle uiterlijke tekenen die op een speelplaats aanleiding kunnen geven tot pestgedrag of tot conflicten, uit de school moet bannen, er geen einde aan komt. Bijvoorbeeld huidskleur is een van die elementen. In bepaalde scholen heb je ook conflicten tussen verschillende etnische groepen of zelfs tussen mensen met dezelfde kleur die uit verschillende buurten komen. Hoe ga je dat dan oplossen? De mechanismen die spelen tussen groepen, tussen kinderen, tussen jongeren zijn heel gelijkaardig aan de mechanismen die spelen met betrekking tot godsdienstige tekenen. Ik kan aannemen dat het voor een school, voor een leerkrachtenteam een hele uitdaging is om daarmee om te gaan. Mijn punt is alleen dat het geen oplossing is om de verschillen te verstoppen, het is net een uitdaging om te zien hoe we ermee omgaan, hoe we een aantal

dingen bespreekbaar maken, hoe we onze jongeren opvoeden om in deze diverse samenleving respect te hebben voor elkaar.

Iemand probeert me de woorden in de mond te leggen dat de individuele vrijheid zou primeren op de basiswaarden van de westerse samenleving. Ik ben heel duidelijk vertrokken vanuit een aantal basiswaarden van de westerse samenleving, de Europese en universele rechten van de mens. Als dat geen basiswaarden zijn, dan heb ik het blijkbaar helemaal niet goed begrepen. Het punt is net – en ik zeg dat niet alleen, het wordt ook algemeen gedeeld door juristen – dat je op een bepaald moment een conflict kunt hebben tussen bepaalde waarden. Het feit is dat je vrijheden hebt, zoals de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting, maar dat je er soms, wegens de openbare orde of andere waarden, grenzen moet aan stellen.

Een voorbeeld dat niets met de hoofddoek te maken heeft, is een ouder die voor zijn kind een bepaalde noodzakelijke medische behandeling weigert om religieuze redenen. Dan is er sprake van een heel duidelijk conflict, want de rechten van het kind, namelijk zijn kans om te genezen, hebben voorrang op de religieuze overtuiging van de ouders.

Maar je kunt daar geen absolute regels van maken over wat voorrang heeft, zoiets moet geval per geval worden bekeken. Maar in onze vrije samenleving – en dat is geen negatieve, maar een positieve term – vertrek je wel altijd vanuit de vrijheid van het individu om zijn mening, zijn overtuiging te beleven, want dat is net een van de verworvenheden van onze samenleving. We moeten net nadenken over de vraag of het nodig is om die te beperken en zo ja, wanneer en in welk geval.

Dat is ook meteen het antwoord op de vraag over de andere praktijken. Je vertrekt ook voor andere praktijken van de vraag of het mogelijk is. In principe willen we dat mensen een bepaalde praktijk kunnen beleven, maar dan moeten we natuurlijk zien of dat mogelijk, noodzakelijk en haalbaar is, en dan zitten we in een gezonde samenleving of school in een dialoog over hoe dat kan, over de aanpak. Het uitgangspunt moet altijd de vrijheid van een mens of van een groep zijn om zijn overtuiging in het algemeen, niet alleen de religieuze overtuiging, te beleven. Als iemand overtuigd vegetariër is, ga je die ook niet verplichten om vlees te eten, maar uiteraard moet daarom niet iedereen op school verplicht worden om vegetarisch te eten. Er is telkens een onderhandeling: de vraag is er en de vraag is legitiem, maar dat betekent niet dat we automatisch in alles mee moeten gaan.

Er werden een aantal vragen gesteld over wat wij als Minderhedenforum doen. Ik wil ook even verwijzen naar een andere discussie, die over onze erkenning, want momenteel krijgen we heel weinig middelen om wat dan ook te doen. Het spreekt voor zich dat wij, en ook onze aangesloten verenigingen, als er een verbod is, meisjes er absoluut toe aanzetten om naar school te gaan. Dat spreekt voor zich, want we vinden net de opleiding zo belangrijk. We spelen absoluut onze rol waar we dat kunnen doen.

De praktijken in de Vlaamse scholen, bijvoorbeeld in Antwerpen, inzake intimidatie, sluiten hier een beetje bij aan. Intimidatie is erg en moet bestreden worden, maar de vraag is of het probleem op deze manier wordt opgelost. Wij zijn ervan overtuigd dat dat niet het geval is, dat de intimidatie 'as such' moet worden aangepakt in plaats van de symptomen ervan te bestrijden. Ik maak opnieuw een vergelijking. Misschien wordt die me weer kwalijk genomen, maar het is niet omdat sommigen met stiften op de wc-deuren schrijven dat je alle stiften weg moet nemen, want daarmee los je het probleem alleen in de schijn op. De basis is dat mensen respect moeten hebben voor goederen en dat vandalisme niet wordt getolereerd.

Wat de netten betreft, wil ik nog eens benadrukken dat de regeling voor ons moet gelden voor alle netten. Ook het vrij onderwijs wordt grotendeels gesubsidieerd door de overheid, het minste dat daartegenover kan staan, is dat er niet gediscrimineerd wordt op gods-

dienst. Dat is ook nodig puur om praktische redenen, zodat we geen zogenaamde concurrentie tussen scholen krijgen door bepaalde groepen bewust te weren.

Mevrouw Vera Celis: Ik had gevraagd of u zich als Minderhedenforum ook inzet voor de minderheid die het verplicht opgelegd krijgt, vanuit de familie bijvoorbeeld?

Mevrouw Naima Charkaoui: Ons uitgangspunt is de vrije keuze van de meisjes en de vrouwen. Wij zijn trouwens ook partner van Baas Over Eigen Hoofd (BOEH!). Ik ben blij dat ze hier misschien ook hun visie op zullen kunnen geven. Door te vertrekken van het uitgangspunt dat men baas is over eigen hoofd, beslist elk meisje zelf. Dat is veel beter te verdedigen, ook voor platformen zoals BOEH!, als er effectief geen verbod is. We moeten dat doortrekken. Elke vrouw beslist zelf, we zijn tegen een verbod en we zijn ook tegen een verplichting, van wie die ook uitgaat. Elke vrouw moet de keuzevrijheid hebben. Dat discours is pas geloofwaardig als je een evenwichtige regeling hebt dat meisjes ook bewust kunnen kiezen om de hoofddoek wel te dragen.

De voorzitter: U haalt de vrijheid van opvoeding aan en u zegt dat ouders hun kinderen mogen opvoeden zoals ze willen, maar dat is wettelijk niet zo. Er is geen vrijheid van opvoeding. Er is wel een vrijheid van schoolkeuze, maar geen vrijheid van opvoeding, want elke school in Vlaanderen moet beantwoorden aan de eindtermen en de ontwikkelingsdoelen.

Opvoeding en onderwijs zijn hoe dan ook een collectieve aangelegenheid. Je probeert alle kinderen met onderwijs ergens te brengen. Collectieve aangelegenheden moet je regelen. Als bijvoorbeeld zou blijken dat een volledige vestimentaire vrijheid die collectieve aangelegenheid zou verstoren, is dat dan geen goed argument om te besluiten tot beperkingen op vestimentair vlak, in naam van gelijke kansen? Het argument van vrijheid van opvoeding overtuigt mij niet.

Mevrouw Naima Charkaoui: De vrijheid van opvoeding is een praktijk. Ouders hebben de ruimte om heel wat zaken voor hun kinderen te beslissen. Maar niet alles. Er is een leerplicht, er zijn eindtermen. Dat zijn absolute grenzen, waarbinnen de vrijheid van opvoeding zich situeert. Ook mag je, uiteraard, geen kinderen mishandelen. Dat is zo, punt. Daar valt zelfs niet over te praten. De vrijheden zijn begrensd. In sommige gevallen discussieer je over waar nu precies de lijn ligt. De opvatting van het Minderhedenforum is dat het dragen van een hoofddoek niet per se de orde op de school verstoort en, omgekeerd, dat het verbieden van een hoofddoek of een tulband of wat dan ook niet per se de rust in een school brengt. Men voert daar een verkeerd debat. Je moet kijken hoe je rust kunt brengen in een school, hoe je kinderen en jongeren moet leren omgaan met diversiteit en hoe we hun de nodige sociale vaardigheden kunnen bijbrengen.

De heer Wim Wienen: U zegt dat de rust op school niet zal terugbrengen. In het atheneum van Antwerpen loopt een proefproject. Daar blijkt duidelijk dat het verbod op de hoofddoek wel degelijk de rust in de school heeft teruggebracht. Leest u maar de interviews met de directrice van die school. Ook haar boek is zeer interessant. Ik raad u de lectuur van dat boek aan.

8. Toelichting door prof. dr. Jan De Groof, hoogleraar Europacollege Brugge en TIAS (Universiteit van Tilburg)

Professor Jan De Groof: Het is een voorrecht hier te mogen vertoeven. Het voordeel van bijna op het eind te komen van een lange reeks sprekers is dat je iets puntiger kunt ingaan op de stellingen van de vorige sprekers. Je kunt ook anticiperen op een aantal vragen en sommige bedenkingen al verwerken in je korte tussenkomst. Het nadeel is dat de tijd beperkt is.

De neiging bestaat om nu al meteen te repliceren op wat al is gezegd, bijvoorbeeld over opvoeding. Niet veel artikelen in de Schoolpactwet verwijzen daarnaar. Een van de weinige artikelen die nooit werden aangepast, spijs de 86 wijzigingen van de Schoolpactwet, is artikel 4, en daarin staat: “Het recht van de ouders om de aard van de opvoeding voor hun kinderen te kiezen.”. Tot 1981 bestond er een Ministerie van Nationale Opvoeding. Wat een geluk dat we daarvan zijn afgestapt. Is het de opdracht van een natie om op te voeden? Neen toch? Daarover zouden we al een apart debat kunnen hebben.

Een ander debat zou kunnen gaan over levensbeschouwelijk onderwijs. Ik verwelkom zeer nadrukkelijk de idee om ook daaraan een aparte sessie te wijden. Artikel 24, paragraaf 3, alinea 2, van de Grondwet spreekt over “het recht op morele en religieuze opvoeding”. Andere artikelen spreken uitdrukkelijk over het aanbod van confessionele en andere zedenleer en godsdienst. Nog andere artikelen in die Grondwet verwijzen daar uitdrukkelijk naar. Dat is een boeiend thema. Alleen, het onderscheid tussen ‘onderwijs over’ en ‘onderwijs in’ levensbeschouwing is fundamenteel. Wij moeten dat onderscheid maken. Wij zijn daarover met een aantal personen een tekst aan het voorbereiden. Dit wijst nog maar eens op het prangende karakter van een aantal thema’s die te maken hebben met levensbeschouwing en onderwijs. Wat is er delicateser dan dat: levensbeschouwing in de onderwijscontext? Ik heb de eer en de kans gehad om daar een deel van mijn tijd in te mogen investeren. Dat is primordiaal om het ethische en juridische karakter van een samenleving te kunnen kwalificeren.

Ik zal soms wat uitdagend doen, dat scherpt het debat voor nu en voor nadien wat aan. Ik hoop dat ik het recht krijg om, naar aanleiding van het arrest van het Grondwettelijk Hof, eens terug te komen, om dan te zien in welke mate dat antwoord onder juristen en ook niet-juristen levensbeschouwelijke en maatschappelijke opties zal vergen.

Regimes en doctrines die bij algemene maatregel de hoofddoek opleggen, of die de hoofddoek verbieden bij algemene maatregel – wanneer dit niet de keuze weerspiegelt van een individu, van een persoon, van een jongere of van een ouder – staan op gespannen voet met fundamentele rechten en vrijheden. De articulatie van pluralisme wordt daarmee hachelijk en moeilijk. Hier is al sprake van een bepaalde ambiguïteit. Gaat het om een securitaire politiek? Een kernzin over de hoofddoek uit dat fameuze rapport van de Commissie Stasi in Frankrijk luidt: “Ce n’est pas une question de la liberté de conscience ou de la religion, mais c’est une question de l’ordre public.”. Ik huiver. En ik zeg het wat provocerend om meteen duidelijk te maken waarover het debat gaat. Het gaat ook over de onwennigheid van een grote groep in de westerse samenleving. We zoeken naar een evenwicht tussen persoonlijke en maatschappelijke rechten en vrijheden. Het gaat daarenboven om een groep die een groter zelfbewustzijn van de eigen identiteit ontwikkelt. Dat is essentieel, vooral op een ogenblik dat de overheersende, zeg maar katholieke, opinie wegdeemstert en waarop het individuele recht meer en meer kansen krijgt, en dat is maar goed ook.

Ik beken van meet af aan kleur: ik vraag me af of pluralisme als behoeder van rechten en vrijheden geloofwaardig is als niet elkeen kan getuigen van zijn eigen identiteit. Weze het nooit ten koste van de vrijheden van anderen. Dan is er een reëel probleem.

De term ‘proselitisme’, in Van Dale uitgelegd als “overdreven bekeringsijver”, dook op in de wet van 14 juli 1975 over de pluralistische school en werd nadien een paar keer hernomen in verschillende contexten. Dat is een grens die nooit kan worden gedoogd. Overdreven bekeringsijver, zelfs bekeringsijver tout court, is in bepaalde context problematisch. Maar symbolen of religieuze tekenen of een kleding vertolken, wanneer zij een onderscheid in religieuze identiteit expliciteren, het mensenrecht om anders te zijn. ‘The right to be different’, aldus het UNESCO-adagium (UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization).

Is het aanvaardbaar dat bijvoorbeeld een personeelslid in de overheidssector zich openlijk bekent tot een godsdienst of een ideologie, bijvoorbeeld via het dragen van een discreet of

een openlijk teken? Is dat een probleem? Is er een verschraling ten aanzien van de levensbeschouwelijke rechten van de andere persoon?

Na de herziening van de Grondwet in 1968-1971 is er een heel debat geweest over de ideologische pacificatie. Ik heb bijdragen geschreven voor en tegen de Cultuurpactwet. Ik was er voorstander van als het ging over de democratische participatie aan cultuurbeleving, wat ook iemands religie of opinie is. Ik was er tegenstander van in het licht van de politisering van het cultuurbeleid en het hele culturele veld.

Ook het Schoolpact vergt een explicitering, een identificatie naar strekkingen. Artikel 20 van de Cultuurpactwet heeft het over de verplichting zich te bekennen tot een strekking, als men aan een aantal subjectieve rechten wilde voldoen. Aan de Universitaire Instelling Antwerpen (UIA) en de Universiteit Hasselt (UHasselt) was men verplicht om zich te bekennen tot de confessionele of de non-confessionele richting.

Nu wandelen we in een andere richting wat betreft uiterlijke kenmerken die op een vrijwillige manier uw eigenheid moeten schragen. Wordt de pedagogische relatie leerling-leerkracht in het neutrale onderwijs daardoor geschonden? Wordt de pedagogische schroom in hoofde van de leerkracht per se verhinderd indien een leerkracht zich bekent tot een religie of een stroming, via eventueel het dragen van een hoofddoek?

De kern van een democratie ligt in de betekenis die men hecht aan pluralisme. Er zijn ettelijke boeken geschreven over actief en passief pluralisme. Ik beperk me tot twee grote punten: na de internationale norm ga ik in op de Vlaamse en Belgische wetgeving, het grondwettelijke kader. Ik beperk me tot juridische aspecten.

Binnen de Europese Unie zijn er verschillende gemeenschappelijke grondwettelijke normen, ook inzake onderwijs. De preambule van het Verdrag van Maastricht begint daar trouwens mee. Het recht op onderwijs wordt verzekerd door meer dan vijftig internationale documenten. Op een prominente manier wordt de volgende link gelegd. Herinner u artikel 2 van het eerste protocol van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens. Niemand zal het recht op onderwijs worden ontzegd. Meteen nadien staat er: “in respect voor de levensbeschouwelijke, de godsdienstige, ideologische overtuiging”. Die combinatie vind je in heel veel internationale normen, die voorrang hebben op de nationale wet.

Wat betekent dat recht op onderwijs? Het gaat niet enkel over het recht op toegang, op effectief onderwijs, op officiële erkenning wanneer men een bepaald curriculum heeft doorlopen. Het gaat ook over een non-discriminatiebepaling. Bijvoorbeeld het Internationale Verdrag inzake de Rechten van het Kind stelt dat het niet enkel over toegang gaat, maar ook over waardigheid, over de relatie met het gezin en met de opvoeding. Het kind verliest zijn rechten niet wanneer het de schoolpoort passeert, integendeel. De onderwijsinstelling wordt verondersteld rekening te houden met de fundamentele rechten van elk kind, los van de aard van de opvoeding die men het wil geven.

Artikel 22bis van de Grondwet geeft een bepaalde reflectie van dat Internationale Verdrag inzake de Rechten van het Kind. Daar hebben we nauwelijks ervaring mee. Het gaat over belangrijke dingen, zoals het feit dat elk kind het recht heeft om zijn mening te uiten en over geestelijke integriteit. Ik kijk uit naar de verdere implementatie van artikel 22bis van de Grondwet.

Ik zou iets moeten zeggen over het verstrekkende karakter van de vrijheid van geweten, gedachte en godsdienst. Dat gaat zeer ver. Ik verwijs naar het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie. Daar staat het goed in omschreven: het recht om zowel privé als in het openbaar zijn godsdienst te belijden of zijn overtuiging tot uiting te brengen in eredienst, in onderricht, in de praktische toepassing ervan en in het onderhouden van geboden en voorschriften. Dit heeft aanleiding gegeven tot indrukwekkend commentaar.

Er wordt altijd gezegd dat er geen beperkingen zijn met betrekking tot het manifesteren en het dragen van uw fundamenteel recht op gedachte, geweten en godsdienst, dan in uitzonderlijke omstandigheden.

Een ander punt is de beperking van grondrechten. Lees ook hier internationale verdragen. Fundamentele rechten op godsdienst, gedachte en geweten of meningsuiting kunnen inderdaad worden beperkt, indien aan een hele catalogus van criteria is beantwoord. Die catalogus gaat zeer ver. Zij moeten noodzakelijk zijn in een democratische samenleving, in het belang van de openbare veiligheid, voor de bescherming van de openbare orde, de gezondheid, de moraal, de bescherming van rechten en vrijheden.

Bij een mogelijk maatschappelijk conflict tussen een persoonsrecht en deze collectieve rechten is het hoegenaamd niet evident dat het collectieve recht systematisch de bovenhand heeft. Ik spreek als jurist, niet als filosoof, wat ik overigens niet ben, en zeker niet als theoloog, wat ik hoegenaamd niet wens te zijn.

Bij een mogelijke spanning moet men afwegen. Die afweging gebeurt op basis van criteria, zoals het noodzakelijkheids criterium. Je moet grondig motiveren waarom hetzelfde doel niet gerealiseerd kan worden via een alternatief, dat minder onderscheidend werkt. Je moet daarenboven aantonen dat een verbod, bijvoorbeeld een hoofddoekverbod, proportioneel is ten aanzien van het doel. Er is een doctoraatsthesis geschreven over enkel dit begrip: in welke mate is de beperking evenredig met het doel?

In schoolverband zijn er beperkingen van de hoofddoek mogelijk, ook in functie van het behoorlijk functioneren van een onderwijsproces. Maar de beperkingen moeten naast noodzakelijk en evenredig ook pertinent, relevant en niet-discriminerend zijn.

Ik citeer een korte passus uit een recent arrest van het Europees Hof: “Het is mogelijk dat er spanningen ontstaan tussen bepaalde geloofsopvattingen en de gemeenschap. Nochtans is het hof van oordeel dat dit een van de onvermijdelijke gevolgen is van pluralisme. De rol van de autoriteiten in dergelijke omstandigheden is niet de oorzaak van de spanningen te vermijden door pluralisme in te beperken, maar daarentegen het verzekeren dat bepaalde groepen elkaar tolereren.”. In de originele Engelse tekst is het veel sterker: “The role of authorities is not to remove the cause of tension by eliminating pluralism, but to ensure that the competing groups tolerate each other.”.

Ik verwijs naar een wetsvoorstel in verband met de toepassing van de scheiding van staat en religie. Dat heeft aanleiding gegeven tot een advies van de Raad van State op 20 mei 2008. Daarin heeft men een poging gedaan om te zeggen hoe concreet die afweging van rechten moet zijn. De Raad van State zegt uitdrukkelijk dat het gaat om een afweging in concreto en niet in abstracto. Het gaat om één concrete benadering – de contextuele benadering is essentieel als het gaat over de hoofddoek. Een bepaalde rechtspraak zegt dat men de hoofddoek kan verbieden bij maatregel. De context is wezenlijk. In Turkije is de hoofddoek verboden in een universiteit. U moet dat arrest eens lezen. Het gaat om het aantonen dat de neutraliteit van een staat aanwijsbaar in gevaar wordt gebracht door een aantal groeperingen met het oog op het schrappen van tolerantie en van de lekenstaat. De argumentatie van het hof ter zake is overtuigend.

In welke mate kun je in een staat als België, waar secularisme en laïciteit verworvenheden zijn, en met een islamminderheid, dat arrest toepassen? Ik verwijs naar de scheiding van Kerk en Staat in Frankrijk en Zwitserland, met gelijkaardige gevallen. Anders dan in Frankrijk, waar de school een neutrale plek moet zijn, met het weren van elke levensbeschouwelijke component, is ons grondwettelijk systeem in een totaal ander systeem ingebakken, met name in het op een positieve manier benaderen van die levensbeschouwelijke verscheidenheid.

Elk land zal een keuze moeten maken in verband met de constitutionele gewoontes en de uitoefening van de grondrechten en de contextuele invulling. Er zijn een vijftal modellen van kerk en staat. In Europa zijn er drie: de staatskerk, de absolute scheiding, en wij zitten in het midden met een coöperatief regime tussen kerk en staat, met een verstandhouding in functie van sociaal-culturele rechten op vrije keuze van elk individu. We hebben een regime van onafhankelijkheid, van autonomie, maar ook van verstandhouding en onderlinge taakverdeling. Het is geen systeem van onverschilligheid. Dat is niet het Vlaamse of het Belgische model.

Ik noem twee knipperlichten.

De hoofddoek kun je niet eenduidig lezen als een uiting van culturele identiteit. Voor sommigen geldt dat wel. Is het een afweren van een bepaalde westerse cultuur? Voor sommigen wel. Is het een zaak van emancipatie? Voor sommige meisjes wel. Maar het is ook een godsdienstig teken, zoals dat geldt voor joodse keppeltjes, voor de kappen van de nonnen, voor de christelijke kruisen, de tulband van de sikhs, de chador en de hoofddoek. Het gaat om een reflectie vanuit identiteit op religie en levensbeschouwing.

Wat is de interpretatie binnen de islam? Voor de overheid is dat van geen tel. De overheid moet vaststellen of het relevant is voor religie of niet. Voor de rest moet de overheid niet onwetend zijn, maar moet ze heel schroomvallig omgaan met levensbeschouwelijke waarheden. Ze moet nooit de vraag stellen in welke mate een bepaalde lezing waar of legitiem is. De Europese rechtspraak is voldoende duidelijk. Het is niet aan de overheid – welke overheid ook – om enige uitspraak te doen, want dan zit ze over de grens van een aantal fundamentele rechten en vrijheden. De overheid moet ook niet zeggen wat godsdienst is en wat niet. De overheid zal kennis nemen van een persoonlijke keuze en zal zich nooit in de plaats stellen van een persoon.

Ik wil ook even het Nederlandse model bekijken. Dat zegt dat het evident is dat de hoofddoek moet kunnen in elke school, meer nog, dat er een vorm van indirecte discriminatie is als wordt gezegd dat de hoofddoek een bepaalde bevolkingsgroep raakt en dus niet gelegitimeerd is. Ik wil even verwijzen naar het advies van de Commissie Gelijke Behandeling, een belangrijke tekst van twee jaar geleden over een discriminatievrije school. De Commissie Gelijke Behandeling heeft uitdrukkelijk de casuïstiek van onder meer de hoofddoek ter sprake gebracht in de onderwijsinstellingen. Daar is een bepaalde lezing gegeven aan conflicten van de rechten en vrijheden met een uitdrukkelijke keuze. De praktijk is bijzonder consequent. Er is eerbied voor de religie en voor degenen die zich daartoe willen bekennen.

Ik ga nog even naar onze grondwetsbepalingen van 15 juli 1988. De voorbereiding van de herziening van de Grondwet ademt een sfeer uit van positieve neutraliteit: “De positieve erkenning en waardering van de verscheidenheid van meningen en houdingen, en dat op een uitdrukkelijk actieve manier.”. Na de verbijzondering van het Gemeenschapsonderwijs wordt een gemeenschapsschool ervaren als een bevoorrechte ontmoetingsplaats voor allen in de samenleving. Er zijn teksten van de grondwetgever die spreken over bijdragen tot een klimaat van levensbeschouwelijke openheid en actieve verdraagzaamheid, over steeds eerbied betuigen voor andermans mening en over het beleven van de gehechtheid aan de vrijheid van meningsuiting.

Er is een belangrijke tendens van een negatieve neutraliteit – in 1963 – naar een positief pluralisme. De termen dekken veel juridische, maar ook andere waarden. Later moeten we daarop terugkomen.

Op drie punten spreekt de Grondwet zich uit over wat ons hier bezighoudt.

Een: artikel 24, paragraaf 1, alinea 1, heeft het over de vrijheid van onderwijs zoals geïnterpreteerd door de grondwetgever en het hof dat daarover moet waken. U kent het

verhaal over actieve en passieve vrijheid van onderwijs. Dat is zeer ruim te lezen door het hof. Heel recent is daar een nieuwe bepaling aan toegevoegd, namelijk de academische vrijheid. Er staat: “Geen enkele preventieve maatregel kan worden ondernomen.”. Dat zegt mij: wees schroomvallig met het beteugelen van de vrijheid van onderwijs vanuit een algemene preventieve maatregel, want dat zou wel eens haaks kunnen staan op de actieve en passieve vrijheid van onderwijs.

Twee: artikel 24, paragraaf 1, alinea 3, heeft het over de omschrijving van het neutrale karakter van het Gemeenschapsonderwijs. Elk woord is belangrijk: “Eerbied voor de filosofische, ideologische en godsdienstige opvattingen van de ouders en van de leerlingen.”. Ook daar heeft de rechtspraak het over een kind dat zelf tot gezond verstand is gekomen om uiting te geven aan zijn eigen identiteit. Dat betekent dat de neutraliteitsverplichting niet geldt voor het kind, en a fortiori ook niet voor de ouder. Natuurlijk kan men leerlingen bezwaarlijk opleggen om zich neutraal op te stellen. Ze moeten zich echter houden aan onderwijsrechten van anderen. Dat betekent dat er maatregelen zijn voor degenen die zich daar niet aan houden.

Drie: artikel 23, paragraaf 3, alinea 1, gaat over het recht op onderwijs. Er staat een belangrijke zinsnede bij: “met eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden”. Het gaat dus ten eerste om ‘andere rechten en vrijheden’, waaronder gedachten, geweten, godsdienst. Maar ook: vrijheid van anderen, die natuurlijk ook in het geding kan komen. Wanneer wordt vastgesteld dat er een ongeoorloofde beïnvloeding is van het zelfbeschikingsrecht, is er een reëel probleem en is een reactie mogelijk. Een tweede verwijzing naar dat democratische gehalte van de uitoefening van de rechten en vrijheden lees ik in artikel 24, paragraaf 1, alinea 3. Het gaat exclusief over democratische opvattingen.

De vergelijking met Frankrijk is volgens mij hachelijk, en niet alleen vanwege de andere verhouding tussen kerk en staat en het feit dat de laïciteit anders wordt geïnterpreteerd in de meeste Europese landen. Het is geen toeval dat precies in Frankrijk de hoofddoekenmaatregel wordt gezien als een prohibitieve maatregel, die meer dan elders uniformiserend en centraliserend werkt. Ik geloof niet dat wij daar enige behoefte aan hebben.

Zijn er dan alternatieven? Als men in de oprichting van een islamitische school een alternatief zou zien, strookt dat niet met de opinie van een reeks van personen, en ik hoor daarbij, hoewel zij natuurlijk het grondwettelijke recht hebben om zelf hun vrijheid van onderwijs te beleven, daar is geen enkele twijfel over. Maar of het wenselijk is, is een ander debat. Wenselijkheid heeft rechtstreeks te maken met de identiteit die men kan uiten in een gemeenschapsonderwijs.

Ik geloof ook niet dat afstandsonderwijs of privéonderwijs nu dé mogelijkheid zou zijn om aan de leerplicht te beantwoorden.

Wij kijken ook uit naar de mogelijke consequentie van de toepassingen van uw decreet van 10 juli 2008 inzake het Vlaamse gelijkekansen- en gelijkebehandelingsbeleid, waar het onder meer gaat over indirecte discriminatie en de fameuze intimidatie. Daar staat een heel intrigerend artikel in over mogelijke intimidatie.

Ik heb het niet over het verbieden van de hoofddoek als het gaat over het behoorlijk functioneren van het onderwijsproces. Vanzelfsprekend moeten eindtermen worden gehaald. Als er een weigering is om een opleidingsonderdeel of een vak te volgen, omdat men zichzelf er niet in herkent, dan heeft de ouder zelf een reëel probleem. Daar moet de hoofddoek kunnen worden verboden. Als het gaat over de veiligheid van het kind, is het evident dat de hoofddoek moet kunnen worden verboden. Maar dat kennen we. Daar is casuïstiek over, daar is jurisprudentie over. Dan is het evident dat het de verantwoordelijkheid van de inrichtende macht is om te zeggen: er is een reëel probleem voor het bereiken van de eindtermen en wij ontzeggen u het recht om in deze curriculaire fase uw hoofddoek te dragen.

Ik heb het daarentegen over een algemeen hoofddoekenverbod. Een algemeen hoofddoekenverbod is een te zware overheidsinterventie, een staats tussenkomst, die strikt genomen geen respect geeft aan de verwevenheid tussen een school, het privéleven en het gezinsleven. Bovendien is het vooruitlopen op een discussie over openbare orde, het securitaire debat. In Antwerpen zal dat problemen opleveren, maar omdat het regent in Antwerpen, hoeft het niet te druppelen in Maasmechelen of in Genk. Het belemmert de toegang tot onderwijs, het belemmert de deelname aan het Gemeenschapsonderwijs. Ik heb hier teksten van het Gemeenschapsonderwijs die precies zeggen: laat elke school voor een goed deel zelf de afweging maken.

Ik loop wat vooruit op een decreet, maar het is een decreet dat veel vrijheid en autonomie laat. Ik wil af van dat centraliserende, uniformiserende betrachtingen zoals in Frankrijk. Wij hebben daar geen behoefte aan. Wij hebben de term ‘autonomie van het schoolbestuur’ en overleg met ouders. Dat is een totaal andere onderwijskundige en opvoedkundige waarde, waaraan ik veel meer geloof hecht dan aan maatregelen die Brussel neemt met betrekking tot zo’n delicaat arsenaal aan rechten en vrijheden.

Moet er een regeling komen voor het vrije onderwijs? Mijn antwoord is vrij eenvoudig. Ik wil vooreerst af van de discussie over de netten. Ik heb ooit een heel kritische bijdrage geschreven ten aanzien van het confessionalisering van rationalisatiemaatregelen in het onderwijs. Wij hebben geen nood aan classificeerbare scholen. Wij hebben vooral nood aan scholen die beantwoorden aan een aantal objectieve normen. De confessionele of niet-confessionele norm is wat mij betreft dus irrelevant voor planificatie en planning. En die netten beantwoorden daaraan.

Dat is een verouderd begrip. Wat wel belangrijk is, is de juridische natuur van een school: publiekrechtelijk of privaatrechtelijk. Wij hebben een systeem dat ingebakken is in ons grondwettelijk stelsel, namelijk dat van de vrije keuze. Artikel 4 van de Schoolpactwet, waar ik het eerder al over had, staat bol van de verwijzingen naar de vrije keuze. Er is dus een abundantie jurisprudentie over dat thema. Voorzitter, als u dat wenst, kan ik de commissie een nota bezorgen met een overzicht van rechtspraak van het Grondwettelijk Hof daaromtrent.

Is er een hoofddoekenverbod mogelijk als algemene maatregel ten aanzien van het vrije onderwijs? Ik zeg ‘neen’. Dat zul je niet kunnen doen, vanwege die privaatrechtelijke natuur van een vrije school. Het onderscheid wordt gemaakt tussen vrijheid van oprichting, vrijheid van inrichting en vrijheid van richting. Vrijheid van oprichting is al erg verschaald, dat weten we. Vrijheid van inrichting, de pedagogische vrijheid, is ook vrij smal geworden. Misschien moeten we daar op een ander moment eens een apart debat over voeren, want dat is ook een heel belangrijk thema: in welke mate zijn onderwijsinstellingen nog autonoom?

Wat de vrijheid van richting betreft, is men het erover eens dat het waardenbetrokkene, bij uitstek als het gaat om een privaatrechtelijke vrije school, de verantwoordelijkheid van het schoolbestuur is, en niet van de overheid. Dat is de grens.

Wat moet worden beteugeld, zijn de ‘acts’, de handelingen. Daar moet je op focussen, en niet op de ‘believes’, de overtuigingen zelf. Je moet nadelige handelingen onmogelijk maken, beteugelen, en niet de strekking zelf. Laat ons dat onderscheid tussen ‘acts’ en ‘believes’ toch maken.

Er zijn drie voorwaarden aan de regelmatigheid van ‘religieuze’ kledingvoorschriften. Ten eerste: als in een schoolreglement van een vrije school een kledingvoorschrift staat, moet

dat consistent en consequent worden toegepast. Consistent betekent: consistent met het statuut, met het ethos, met de missie, met het schoolpedagogische project. Bovendien moet het consequent worden beleefd, dus niet voor de ene wel en voor de andere niet.

Ten tweede: een beperking van kleding, bijvoorbeeld in een katholieke school, ten aanzien van al dan niet gelovige katholieke leerlingen, is mogelijk als dat doel noodzakelijk is voor het verwezenlijken van de grondslag, het ethos en de missie van de school. Er moet dus een noodzakelijkheidsverband bestaan tussen dat kledingvoorschrift, bijvoorbeeld het verbieden van de hoofddoek in een katholieke school, en de grondslag van het pedagogische project.

Ten derde mag er geen onderscheid zijn op grond van geslacht, ras of nationaliteit.

Wat ik nu zeg, is een omwenteling. Ik heb ooit een boekje geschreven, samen met professor Paul Mahieu, getiteld 'De school komt tot haar recht'. We hebben de schoolreglementen van katholieke scholen en andere scholen eens geanalyseerd. Ze stonden bol van de kledingvoorschriften! Het ging ook over piercings enzovoort, maar niet over de essentie namelijk: 'Waar sta ik voor?', 'Wat is mijn grondslag?', 'Wat is mijn missie?' Er is een oproep en een juridische verplichting voor al diegenen die de identiteit ernstig willen nemen en afhankelijk daarvan de toegang via kledingvoorschriften willen beperken, om te verfijnen en te articuleren wat de consequenties zijn van hun missie, van hun ethos, van hun grondslag. Als je dat niet vooraf gedaan hebt, dan heeft de school een probleem. Dan zal de school het moeilijk hebben om bijvoorbeeld islamitische kinderen met hun hoofddoek te weigeren. De verbodsbepaling staat in rechtstreekse relatie tot de geëxpliciteerde ethos.

Er is een heel belangrijke Europese richtlijn uit 2000 – en dat is ook belangrijk voor de leerkrachten, maar ze is nauwelijks gekend – waarin staat dat de tendensonderneming – juristen spreken over tendensondernemingen wanneer het gaat over vrije scholen – wettig, op basis van geloof, kan discrimineren als er aan een rits van voorwaarden is voldaan: als de grondslag relevant is, een noodzakelijke beroepsvereiste is voor het ambt, voldoende verfijnd is enzovoort. Ook daar is er dus geen soort van vrijgeleide. Je kunt dus als vrije school niet zomaar verbodsbepalingen over kledij inschrijven. Je moet de grondslag aantonen en dat maakt het heel wat vrije onderwijsinstellingen nu behoorlijk moeilijk.

Ik had even willen verwijzen naar de Belgische rechter in het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, Françoise Tulkens, die enkele maanden geleden is geciteerd in het Franse Parlement naar aanleiding van de discussie over de laïciteit in het onderwijs in Frankrijk. Tulkens zegt dat de beste waarborg voor secularisme, voor laïciteit en voor vrijheid, de mogelijkheid tot onderlinge verwevenheid is. Een verbodsbepaling is zelden een garantie van openheid en verdraagzaamheid.

Ik besluit. De staat is niet neutraal ten aanzien van belangrijke waarden. Ik ben nu een beetje provocerend, maar men moet zich niet uitkleden alvorens een schoolpoort binnen te gaan. Men moet van een gemeenschapsschool en van een publiekrechtelijke school een school van inclusie maken en niet van exclusie. Misschien kunnen we daar op andere momenten nog verder over spreken.

9. Vragen en opmerkingen van de leden

Mevrouw Ann Brussel: U hebt het gehad over vrijheden en ik begrijp dat u daar eerder de voorkeur aan zou geven dan aan een verbodsbepaling om de verschillende redenen die u hebt opgesomd. Maar wat dan met een vrijheid die nogal uitgehold wordt op de duur en wat wanneer leerlingen naar school komen, niet alleen met een hoofddoek, maar ook met een gezichtssluier, handschoenen, kledij tot op de grond enzovoort? Wat met de nikab?

U hebt het gehad over neutraliteit en over de wetgeving rond neutraliteit die er in de 20ste eeuw is gekomen. Denkt u niet dat we in de 21ste eeuw eigenlijk geëvolueerd zijn naar een samenleving die complexer is, die meer etnische groepen verenigt en waar een aantal zaken anders worden bekeken dan op het moment dat de wetgeving in de jaren '60 een aantal zaken heeft vastgelegd? Zou het dus niet wenselijk zijn om bepaalde zaken aan te passen aan de context van de 21ste eeuw? In een geglobaliseerde wereld geeft een goed uitgewerkte seculiere samenleving meer garanties om mensen vreedevol te doen samenleven zonder dat bepaalde verschillen iedere keer in de verf worden gezet.

U hebt het ook gehad over het behalen van eindtermen. Misschien hebt u daar ook al juridisch advies over, want de hoofddoek zal het behalen van de eindtermen nog niet belemmeren, behalve dan voor het zwemmen en met het zich verzetten tegen bepaalde hoofdstukken uit de lessen biologie.

Ik heb wel een probleem met het 'regenen en druppelen'. Ik houd niet van ad-hocwetgeving. Ik vind dat de wet voor iedereen gelijk moet zijn. Ik vind dat het niet kan dat het meisjes in Brussel wordt verboden om hun zin te doen, of eigenlijk de bevelen van hun vader op te volgen, maar dat in Maaseik de vader wel alles mag dicteren, wat de school of de maatschappij er ook van vindt. Daar zie ik een probleem. Men kan dat voor andere wetgeving helemaal niet waarmaken. Het is niet zo dat in bepaalde restaurants in Maaseik waar weinig rokers zijn, het roken wel wordt toegelaten en in Brussel waar veel rokers op restaurant gaan, het roken niet is toegelaten. Dat gaat eigenlijk helemaal niet. Dat is voor ons geen basis om op te werken.

Mevrouw Fatma Pehlivan: Wat ik uit uw betoog begrepen heb, is dat het beperken van de grondrechten, waar u toch heel veel waarde aan hecht net zoals wij allemaal, op lokaal niveau door een school zou kunnen worden ingevoerd. Klopt dat? Een lokale school, een hoofddirectie, een lokale overheid of een scholengemeenschap dus?

In Antwerpen zijn er heel veel katholieke scholen. U zegt in uw betoog ook dat het Gemeenschapsonderwijs in het kader van een pedagogisch project geen verbod zou kunnen opleggen, maar het katholiek onderwijs zou dat in het kader van haar pedagogisch project wel kunnen. Dat betekent dat katholieke scholen die het verbod niet opleggen, geen katholieke scholen zijn of geen katholiek onderwijs bieden. Naar buiten profileren zij zich wel als een katholieke school, maar ze leggen wel geen verbod op. In uw visie zijn ze dus geen katholieke scholen.

Mevrouw Irina De Knop: Ik zocht ook naar de vertaling van wat u hebt gezegd. Ik heb begrepen dat het vrij onderwijs eigenlijk makkelijker bepaalde beperkingen voor kledingvoorschriften zou kunnen opleggen. Voor het Gemeenschapsonderwijs zal dat veel moeilijker zijn omwille van zijn missie van actief pluralisme. Ik ga het heel politiek en concreet vertalen: dit betekent dat heel wat gemeenschapsscholen geen verbod zullen kunnen invoeren. Ik begrijp heel goed dat dit volgens ons grondwettelijk systeem juridisch zo in elkaar steekt en dat het in andere landen verschillend is. Het heeft wel als praktisch gevolg dat het als decreetgever bijna onmogelijk is om een algemene regeling uit te werken. Het betekent ook dat we weinig kunnen doen aan het feit dat er concentratiescholen zijn en dat een atheneum in bepaalde steden een concentratieschool zal worden. We moeten eerlijk durven zijn en zeggen dat heel wat autochtone Vlaamse kinderen zullen opschuiven naar het vrij onderwijs om dit te ontlopen. Laat ons even een kat een kat noemen.

Ik begrijp dat er een spanning is tussen wat maatschappelijk en juridisch wenselijk is. Wat zijn volgens u de juridische sleutels om eventueel aan dit probleem te verhelpen, om een regeling te treffen die de gelijke kansen waarborgt?

Mevrouw Gerda Van Steenberge: Mijnheer De Groof, ik vind uw zin "Ieder kind heeft recht op onderwijs ongeacht de religieuze, filosofische en ideologische overtuiging van de

ouders.” ongelofelijk interessant. Verder zegt u: “Er is geen beperking van mening voor kinderen.”. Mijn eigen ervaring leert me dat mijn kinderen wel beperkt zijn door de overtuiging van hun moeder. U specificeert op de religieuze overtuiging van de ouders. Het gaat echter over de religieuze, filosofische en ideologische overtuiging van de ouders. Moeten we dan niet consequent zijn en de stelling van mevrouw Geerts volgen? Zij zegt dat we dan ook alle religieuze, filosofische en ideologische kentekens moeten toelaten in het onderwijs. Die kentekens zijn beperkt. U hebt er een aantal aangegeven zoals kentekens in verband met racisme. Er zijn echter ook andere kentekens. Zo zou in scholen dan ook een Vlaamse Leeuw gedragen kunnen worden.

U huivert van de staatsinmenging. Ik ondervind echter dat de staat zich steeds meer mengt in het onderwijs, in ons huishouden en in ons hoofd. U had het over drie vrijheden van het vrij onderwijs waaronder de vrijheid van inrichting en de vrijheid van richting. Mijn vraag is of vandaag die vrijheid van richting niet wordt belemmerd door de financiering van het onderwijs. De financiering wordt immers wel door de staat geregeld. Binnenkort hebben we een nieuwe omkaderingsregeling. Het is de bedoeling van de regering om de reguliere regeling zoals die nu bestaat, te vervangen door de regeling van het GOK-decreet (GOK: gelijke onderwijskansen). Vindt u dat geen inmenging van de staat in de vrijheid van richting van het vrij katholiek onderwijs?

De voorzitter: Mijnheer De Groof, ik heb uw artikel gelezen. Daarin behandelt u ook de kwestie van het internationaal recht en meer bepaald de rechtspraak in het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Die rechtspraak is, als ik het goed heb begrepen, veeleer terughoudend om de nationale soevereiniteit te beperken. Men gaat er immers van uit dat elk land zijn model heeft van relatie tussen kerk en staat en laïciteit. Als een staat of een politieke gemeenschap dat model wil wijzigen, bijvoorbeeld omdat de vroegere tegenstelling tussen katholiek en vrijzinnig voorbijgestreefd is, zou dit dan stroken met het internationaal recht? Of zitten we voor eeuwig en altijd vast in een bepaald model?

In uw artikel geeft u de neutraliteitsverklaring aan: “Een jonge geest moet ontvankelijk gemaakt worden voor veelzijdigheid en verscheidenheid van waarden in de samenleving zodat zij de mensen in hun eerlijke overtuiging gaan eerbiedigen en gepaste belangstelling voor iedere denk- en gevoelswereld kunnen opbrengen.”. U gaat dan verder en zegt als handig jurist: “vergt eerder het veruitwendigen van religieus en ideologisch pluralisme”. Ik vind dat niet in de neutraliteitsverklaring. Het gaat in de neutraliteitsverklaring over overtuigingen en niet over ‘le passage à l’acte’. Het gaat dan over het vestimentair uitkomen voor zijn overtuiging. Ik wil u vragen of die neutraliteitsverklaring het niet eerder heeft over overtuiging en de dialoog tussen overtuigingen.

Als u het over de vrijheid hebt, is er een spreekwoord dat zegt: ‘Entre le faible et le fort, c’est la liberté qui opprime et la loi qui libère’. Zou een algemeen verbod hier niet vrijheidsbevorderend kunnen zijn doordat het jongeren beschermt tegen de oppressie van de reactionaire overtuigingen?

Mevrouw Veerle Heeren: Ik probeer uw uiteenzetting op een heel eenvoudige manier samen te vatten: liefst geen algemeen verbod, maar de mogelijkheid voor elke inrichtende macht om een verbod in te stellen. De overheid kan sowieso geen verbod opleggen. De vraag is dan wat de mogelijkheden zijn voor het gemeentelijk onderwijs. Binnen het gemeentelijk onderwijs is de inrichtende macht de lokale overheid.

Professor Jan De Groof: Een van de kernpunten van type III van het secundair onderwijs – als synthese van het type I en II – was het bijbrengen van de kracht van de synthese en van de analyse. Ik hoop daarin te slagen.

Ik wil het even hebben over kledij die communicatie onmogelijk maakt. Ik ben een aanhanger van de filosofie en de communicatie van en via het gelaat. Het maakt niet uit of het dan gaat over de kin, de wang, het voorhoofd, de ogen. Ik heb het dus over expressiemogelijkheid. De communicatie in een pedagogische relatie is essentieel. Als dat wordt verhinderd, dan is dat niet in het belang van het kind. Het belang van het kind is overigens nu ook een juridische norm, zoals ook de waardigheid van het kind.

Als de co-existentie van strekkingen, het samen beleven niet kan in een onderwijsinstelling, dan zal het ook niet kunnen in de samenleving. Ik heb een aantal zendingen mogen doen voor een aantal internationale organisaties. Daaruit blijkt dat indien men geen schoolvrede kan stichten, men ook nooit een maatschappelijke vrede heeft. De kern van een maatschappelijk conflict en ook van de oplossing zit altijd en om vele redenen in het onderwijs.

In de teksten van de Raad voor het GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, is sprake van een ontmoetingsplaats, niet op een belijdende maar op een expliciete manier. Tolerantie bij uitstek in en via het onderwijs is wezenlijk.

Eindtermen vergen dat een leerling die niet wil deelnemen aan een zwemles, een maatregel opgelegd zal moeten krijgen. Ik kreeg ooit, op vraag van een vorige minister van Onderwijs, de kans om in Antwerpen een compromis te zoeken over een aantal eindtermen tussen streng joodse scholen en de Belgische overheid. Het ging dan meestal over seksualiteit en de kritische zin. Dat compromis hebben we uiteindelijk in een aantal scholen wel en in een aantal scholen niet bereikt. Een overheid is verplicht om een aantal eindtermen, einddoelstellingen en ontwikkelingsdoelen op te leggen aan elk kind. Een ouder die zich daar niet in herkent, vraagt om een sanctie. Misschien ook niet, dat moet worden bekeken op een pedagogische manier. Maar ik meen dat men niet mag tornen aan de eindtermen.

Inzake de wetgeving stel ik het volgende voor. Er moet een decretale regeling komen, al was het maar omwille van artikel 24, paragraaf 5. Daar zijn ook een aantal studies over. De aanwezigen hier weten perfect wat de draagwijdte is van het legaliteitsprincipe. De decreetgever heeft de opdracht om inzake de inrichting van het onderwijs regelgevend op te treden.

Laat ons uitgaan van een bescheiden wetgever. In dit parlement heb ik enkele jaren geleden een pleidooi gehouden voor een andere soort regelgeving in het onderwijs. We hebben veel te veel normen. Het gaat mij niet enkel om het detaillisme in de regelgeving, maar wel om verkeerde normering en over wat er moet worden geregeld. Wat is essentieel? Bepaalde criteria moeten in een decreet opgenomen kunnen worden, maar die gaan bijvoorbeeld over omstandigheden die men kan inroepen. Naar die maatregelen heb ik verwezen toen het ging over de Europese rechtspraak.

De vraag is of de dominantie van een groep aanleiding kan vormen voor een spreidingsbeleid. We kennen dat al inzake gelijke kansen, ook daar moet de overheid in zekere mate sturend optreden. Dat hoeft geen afbouw te betekenen van persoonsrechten, het kan het recht op onderwijs ook begeleiden. Ik ben daar geen absolute tegenstander van, maar die enkele criteria moeten beperkt en essentieel zijn.

Ten tweede bestaan er procedures, ook in een autonome school en a fortiori in een gemeenschapschool. Het is wat mij betreft essentieel dat men naar dialoog en consensus zoekt. Zijn er geen alternatieven? Sommige procedures kunnen volgens mij worden ingebed in de decreetgeving.

Mag ik even verwijzen naar een recent document van de Raad van Europa ter zake? Het betreft een antwoord op een andere vraag, namelijk of een situatie kan verschillen naargelang de context. Het antwoord daarop is ja, wegens de beperking van de grondrechten.

De Raad van Europa zegt dat de restrictie in één geval geen argument of alibi mag zijn om een restrictie in een ander geval – waar dat totaal anders wordt ervaren en beleefd – te verantwoorden. De regelgever – er bestaan voorbeelden en modellen van – moet criteria en procedures omschrijven en aflijnen. Ik denk dat we daarover een consensus zouden kunnen bereiken onder alle spelers.

De dominantie in de concentratiescholen kan een argument zijn voor een spreidingsbeleid. Dat moet men in het kader van andere rechten en vrijheden bekijken.

De autonomie en vrijheid van een katholieke school, of een protestantse of anglicaanse, moet worden gerespecteerd. Een vrije school moet de manier waarop het ethos wordt beleefd, zelf kunnen bepalen. Er zijn inderdaad scholen, ik juich dat toe, die bewust niet-katholieke leerlingen opnemen. Er zijn trouwens pauselijke teksten die daarnaar verwijzen: ook ongelovigen – excuus voor de term – zijn welkom in een katholieke school. Dat is de keuze van de inrichtende macht, of het schoolbestuur, dat is de nieuwe term. Zij zal dat wel moeten ‘begronden’ en verantwoorden. Die verantwoordingsplicht is voor mij heilig. Die verantwoordelijkheid maakt het schoolbestuur ook aanspreekbaar en transparant. Ik hou van de term verantwoordelijkheid. De term staat ook nog altijd in de schoolpact-wetgeving: het schoolbestuur is de instantie die de verantwoordelijkheid draagt voor de school.

Dus geen uniformiteit, zeker niet in vrije scholen. Dat is precies het tegenovergestelde van vrijheid van onderwijs! Ik heb respect voor een katholieke of vrije school die de ontmoetingsplaats als een positieve bijdrage aan de samenleving ziet. Verwelkom die scholen! Dat moet op een onderwijskundige manier begeleid zijn. Daar bestaan goede voorbeelden van, ook in Vlaanderen.

U had een vraag over het recht van de ouders. Er zijn ook hier een aantal normen en fundamentele rechten en vrijheden die verwijzen naar de verantwoordelijkheid van de ouder. Er bestaat zelfs een arrest over. Een van de eerste arresten in verband met het recht op onderwijs gaat over de Belgische taalzaken. Het Belgische taalarrest zegt: “The right to education calls by its very nature for regulation by the state.”. De overheid moet optreden om het recht op onderwijs te realiseren. “Regulation that can differ from time to place.”. Geen uniformiteit in het overheidsoptreden, maar het recht op onderwijs vereist een overheidsoptreden. De kern van vrijheid moet wel behouden blijven.

In een van die arresten staat dat de ouderlijke verantwoordelijkheid inzake opvoeding en onderwijs van natuurrechtelijke aard is. In arresten van het Europees Hof zal men de term ‘natuurrecht’ niet vaak tegenkomen. Natuurlijk is de opdracht van de ouders veranderlijk. Daar bestaat jurisprudentie over. In het burgerlijk recht is sprake van het recht op meningsuiting van een kind dat wat ouder wordt, dat veertien, vijftien of zestien jaar wordt. De relatie van de ouders met die kinderen is anders dan die met jongere kinderen.

De kern van wat de vrijheid van onderwijs is, moeten we misschien eens op een ander moment bekijken. Er valt veel over te zeggen en er is al veel over geschreven. Ik kan u eventueel wat literatuur bezorgen.

Wat ‘the margin of appreciation’ betreft, moet worden gezegd dat die natuurlijk contextueel veranderlijk is. De overheid heeft een zekere mate van autonomie. Maar dat moet men in zijn religieuze en zijn grondwettelijke context bekijken. In België kennen we een verhouding tussen kerk en staat waarbij de erkenning van levensbeschouwingen als een positieve waarde wordt opgevat. Men heeft de vrijheid om daarvan af te stappen, maar dan moet de Grondwet wel worden veranderd. En dat artikel staat nog niet op de lijst van te herziene grondwetsartikelen. Uiteraard komt het het parlement toe daarover een beslissing te nemen.

Wat het Gemeenschapsonderwijs betreft, wil ik verwijzen naar een tekst die u niet hebt gelezen.

Ik citeer daaruit, op de plaats waar het gaat over het pedagogisch project van het Gemeenschapsonderwijs: “Bij het adequaat omgaan met diversiteit zijn vele wegen te bewandelen. Er is daarin niet één juiste weg aan te wijzen. Iedere school zal in het licht van de eigen context en na analyse van de specifieke situatie een eigen koers moeten uitzetten of eigen klemtonen moeten plaatsen.”. Dit is knap. Dit is geen teken van zwakheid. Dit is een opgave. Het is een intentie en geen pretentie. Men vraagt aan de scholen een eigen richting in te slaan bij het articuleren van de afweging van rechten en vrijheden. Dat staat in de tekst. Mijn standpunt is dus niet zo afwijkend.

Wat het gemeentelijke onderwijs betreft, merk ik op dat in 1988 een bepaalde politieke groep in destituante stelde dat ook in het gemeentelijke en provinciale onderwijs het neutrale karakter ervan moet worden opgelegd. Destituante heeft die keuze niet gehonoreerd. Destituante stelde dat het het bestuur van een gemeente of een provincie toekomt om een eigen project uit te werken dat eventueel in levensbeschouwelijke zin kan worden ingekleurd. De heer Patriek Delbaere kan daar savant over uitweiden.

De Vlaamse normering en wetgeving zijn inmiddels geëvolueerd. Want ook het gemeentelijke onderwijs is een publiekrechtelijk onderwijs dat aan een aantal normen, zoals de gelijke toegang, moet beantwoorden. Ik spreek liever over publiekrechtelijke en privaatrechtelijke scholen. De scheiding tussen een gemeenschapsschool en een gemeenteschool is in zekere zin relevant, want er is bijvoorbeeld de gemeentelijke autonomie die speelt. In de wetgeving staat dat een gemeenteschool bij uitstek de lokale bevolking moet weerspiegelen. Daarover bestaan een aantal decretale teksten. Maar zo'n school is ook een publiekrechtelijke school waar de gelijke toegang moet worden gewaarborgd.

Mijnheer de voorzitter, ik hoop dat ik op de meeste vragen heb geantwoord. Maar ik heb niet de illusie dat ik niet faal.

10. Toelichting door de heer Patriek Delbaere, algemeen directeur Onderwijssecretariaat van de Steden en Gemeenten van de Vlaamse Gemeenschap (OVSG)

De voorzitter: Het stedelijk en gemeentelijk onderwijs is een heel belangrijke speler, dat wordt wel eens vergeten. Men kijkt altijd naar het vrij onderwijs en het Gemeenschapsonderwijs.

De heer Delbaere heeft het woord om de visie en de ervaringen van het stedelijk en gemeentelijk onderwijs uiteen te zetten.

De heer Patriek Delbaere: Alle sprekers voor mij staan aan de andere kant van de barrière. Onze inrichtende machten moeten de beslissing treffen of er al dan niet in de school in kwestie een hoofddoekenverbod zou moeten gelden.

Ik zal niet in herhaling vallen. Een aantal zaken zijn gezegd, zowel vanuit de filosofische invalshoek van professor Loobuyck, die niet voor een algemeen geldend verbod pleit, als vanuit de juridisch onderbouwde invalshoek van de heer De Groof.

De tekst die ik u heb gegeven, is door het bestuur van OVSG goedgekeurd.

Een visie ontwikkelen en u een aantal denkpistes meegeven voor wanneer u straks zult worden uitgenodigd om een beslissing te treffen, is niet eenvoudig. Het is een afweging van veel zaken, die niet altijd congruent of complementair op elkaar gericht zijn. Dat is hier al

de hele namiddag duidelijk gebleken. Daarom ook hebt u hier een palet van heel diverse sprekers uitgenodigd. Ik zal dus zeker niet in de plaats treden van deze mensen, ik zal mij bescheiden opstellen en trachten vanuit de praktijk iets aan te brengen.

Deze zaak heeft te maken met heel wat vrijheden, bijvoorbeeld de vrijheid van godsdienst en van onderwijs; met wetgeving, het Non-discriminatie-decreet werd hier al genoemd; het algemene principe van de neutraliteit van de openbare dienst, en dat is verschillend van de neutraliteitsverklaring van het Gemeenschapsonderwijs; de Schoolpactwet; de rechtspraak, die voornamelijk is gefocust op de hoofddoek terwijl de veruiterlijking van levensbeschouwelijke zaken ruimer is; en niet het minst de maatschappelijke factoren die een rol spelen en die, wat ons betreft, toch ook een verwoording zouden moeten vinden in het pedagogisch project van de school. De school is een levende organisatie, die midden in de maatschappij staat of zou moeten staan en die zijn pedagogisch project daaraan moet aanpassen.

Wij beperken ons tot een insteek met betrekking tot het secundair onderwijs. Basisonderwijs is een andere problematiek, en over het hoger onderwijs wil ik mij zeker niet uitspreken, want wij hebben dat niet in onze bevoegdheid.

Ik sluit mij aan bij de sprekers van de eerste ronde: wij hebben ons als organisatie al in de Vlaamse Onderwijsraad (Vlor) uitgesproken over het feit dat heel de problematiek van de levensbeschouwelijke vakken in het curriculum van het leerplichtonderwijs een grondige discussie verdient.

Toen wij enkele weken geleden de uitnodiging kregen, hebben wij de toestand in ons secundair onderwijs onderzocht. We organiseerden eind augustus een korte bevraging. Die was niet wetenschappelijk van aard en ook niet uitgebreid, want de scholen hebben eind augustus wel iets anders te doen. Wij kregen een antwoord van 57 van de 63 scholen en van 23 van de 25 inrichtende machten. De vraag was heel simpel: “Staat in uw school- of arbeidsreglement iets over het dragen van levensbeschouwelijke kenmerken?”. De tweede vraag luidde: “Hebt u in het recente verleden problemen gehad met betrekking tot de problematiek van de levensbeschouwelijke veruiterlijking?”.

Het arbeidsreglement regelt de rechten en plichten van het personeel, het schoolreglement regelt de verhouding met de leerlingen. In één op de vier scholen van het stedelijk en gemeentelijk secundair onderwijs is vandaag noch in het arbeidsreglement, noch in het schoolreglement een bepaling opgenomen inzake levensbeschouwelijke veruiterlijking. Deze scholen hebben daar tot vandaag blijkbaar geen problemen mee. Dat is verklaarbaar. Deze scholen situeren zich in het technisch en beroepsonderwijs, waar meisjes veel minder aanwezig zijn. Ook in het kunstsecundair onderwijs lijkt het profiel van de leerling niet inpasbaar in de problematiek die zich globaal in het secundair onderwijs heeft gesteld, of meer specifiek in het Antwerpse atheneum. Drie vierden van de scholen hebben wel een bepaling opgenomen, maar die bepaling is relatief in die zin dat het een bepaling is over het algemeen dragen van hoofddeksels vanuit de optiek van wat aanvaardbaar is als kledij in de school. Dit gebeurt niet in eerste instantie vanuit een levensbeschouwelijke invalshoek. Maar deze bepalingen hebben uiteraard ook wel een effect op het dragen van levensbeschouwelijke hoofddeksels, als ik het zo mag uitdrukken. Slechts zeven percent van de scholen hebben in het arbeidsreglement bepalingen opgenomen met betrekking tot de vestimentaire en eventueel levensbeschouwelijke veruiterlijking bij de personeelsleden. Blijkbaar doen zich daar, zo veronderstellen wij, geen problemen voor.

Op de tweede vraag, of zij recent met problemen op dat vlak werden geconfronteerd, hebben wij geen duidelijke indicaties gekregen. Geen enkele school zegt daar onoverkomelijke problemen mee te hebben gehad, met uitzondering van Antwerpen, maar Antwerpen is gevat door een beslissing die in het Gemeenschapsonderwijs is genomen – en dat is ruimer dan het stedelijk onderwijs. Ook het vrij onderwijs heeft daar een bepaalde situatie ondergaan.

Het is duidelijk, zeker ook na het betoog van de heer De Groof, dat we in het onderwijslandschap worden geconfronteerd met botsende grondrechten waarbij, in de universele en de grondwettelijke rechten die aan de burgers en de mensen zijn gegeven, tot en met de kinderrechten, een arsenaal aan bepalingen staat waar we in ons onderwijs wat anders tegenaan kijken.

Tegenover het recht op onderwijs staat in de Grondwet uitdrukkelijk ingeschreven dat wij voor het officieel gesubsidieerde onderwijs onderricht moeten verstrekken in elke erkende godsdienst en in de niet-confessionele zedenleer. Daarenboven is het een erkennings- en subsidiëringsvoorwaarde. Het is een wezenlijk element in het curriculum van een officiële school. Geen enkele publiekrechtelijke school – om de term te gebruiken van professor De Groof – kan erkend of gesubsidieerd worden, tenzij ze alle erkende levensbeschouwelijke en niet-confessionele vakken op vraag van de leerlingen of de ouders inricht.

De inrichting van ons onderwijs zit anders in elkaar dan in het Gemeenschapsonderwijs. Het Gemeenschapsonderwijs heeft een centraal bestuur met een getrapte bevoegdheidsverdeling. Wij zijn wel publiekrechtelijk van aard, maar inzake inrichting positioneren wij ons meer zoals het vrije onderwijs, met lokale schoolbesturen, al dan niet in een scholengemeenschap. Het lokale schoolbestuur neemt de verantwoordelijkheid voor de beslissingen in die school of scholengemeenschap.

Als koepelorganisatie van het stedelijk en het gemeentelijk onderwijs vertrekken wij wezenlijk vanuit de erkenning van de lokale autonomie van de instellingen en vanuit het respect voor de pedagogische vrijheid, uiteraard binnen de wettelijke normen. Wij treden wat dat betreft enkel adviserend en ondersteunend op, nooit dwingend, nooit bindend. Als koepel hebben wij een totaal andere relatie met de besturen en instellingen dan bijvoorbeeld het Gemeenschapsonderwijs.

Professor Vermeersch zei dat de netten daarover afspraken zouden moeten maken. De vraag is in hoeverre OVSG bindend in de plaats kan treden van een democratisch verkozen bestuur, zoals de gemeenteraad van Gent of Oostende. Wij bevinden ons in een ietwat andere situatie.

Wat doen wij dan? Wij bieden aan onze besturen op dit terrein pedagogische ondersteuning en een aantal juridische handvatten. Voor de personeelsleden nemen wij de volgende standpunten in. Voor de leermeesters van levensbeschouwelijke vakken huldigen wij het principe van de inclusieve neutraliteit. Die leerkracht mag wel zijn levensbeschouwelijk karakter veruiterlijken, maar hij mag niet in een soort bekeringsijver vervallen tegenover de leerlingen. Overigens zijn wij daar inhoudelijk als inrichtende macht niet voor bevoegd. Er is een aparte inspectie en een aparte begeleiding. Binnen de klassikale muren van het levensbeschouwelijk vak kunnen wij niet optreden.

Wat de andere leerkrachten betreft, is er eigenlijk niets geregeld. We zouden er kunnen van uitgaan dat er exclusieve neutraliteit is. De leerkracht in openbare dienst mag bij wijze van spreken zijn eigen opinie niet veruiterlijken, in elk geval niet op politiek vlak, maar eigenlijk ook niet op godsdienstig vlak. Dat zou moeten worden neergeschreven in elk arbeidsreglement, en dat is vandaag niet het geval.

We hebben in onze raad van bestuur wel gehoord dat een inrichtende macht daarover minder problemen maakt dan de goegemeente. Het gebeurt dat ouders aanstoot nemen aan een leerkracht die geen vak als godsdienst of islam geeft in de school en die zich toch veruiterlijkt in kenmerken die als godsdienstig kunnen worden begrepen. In dat geval bleek voornamelijk de schoolgemeenschap daar dus gevoelig aan. Die problemen duiken vaker op bij stagiairs dan bij mensen die tijdelijk of vast in dienst zijn. Het neemt wel toe. De problematiek stelt zich wel.

Voor de leerlingen kunnen er geen restricties zijn. Voor hen blijft de godsdienstvrijheid een absoluut grondrecht. Maar wij zeggen wel dat de school mogelijke beperkingen kan leggen op de godsdienstvrijheid en het eventueel veruiterlijken daarvan als de opdracht als school in het gedrang komt. Dat is hier daarnet ook gezegd. Ik denk aan praktijklessen. Het dragen van een nikab kan absoluut niet door het pedagogische belang van een band tussen leerkracht en leerling. Een gezichtsbedekking kan dus niet, noch bij de leerkracht, noch bij de leerling. Het gaat ook over veiligheid en hygiëne. Daarom is het verboden om in bepaalde praktijkomstandigheden een sluier of een bepaald hoofddeksel te dragen.

Een derde element waardoor er restricties kunnen zijn, is het pedagogisch project. Maar we hebben gezien hoe strikt dat is. Professor De Groof heeft de criteria genoemd. Dat is bijzonder moeilijk.

Tot slot is er de orde en de bescherming van de rechten van anderen. Op dat criterium beroepen concreet het Gemeenschapsonderwijs en eventueel ook de stad Antwerpen zich. Er werd een zekere bekeringsijver vastgesteld en er werd druk gelegd op de leerlingen. Dat zou een mogelijke reden kunnen zijn om de godsdienstvrijheid te beperken. Maar we hebben gehoord dat dat niet eenvoudig is en zeer stringent omschreven moet worden.

Momenteel liggen deze bevoegdheden bij ons op het niveau van het schoolbestuur. Het schoolbestuur kan in een eigen pedagogisch project bepaalde richtlijnen vastleggen. Maar het zou kunnen dat op basis van algemene principes, de decreetgever vindt dat voor alle scholen in Vlaanderen bepaalde criteria aanleiding tot beperkingen kunnen geven.

Onze besturen zijn geen vragende partij voor een decretaal kader. Zij zeggen duidelijk dat dit het best lokaal wordt bekeken en dat men daar in dialoog tracht te gaan om binnen een schoolgemeenschap tot gedragen afspraken te komen. We willen uiteraard respect opbrengen voor een aantal algemene principes. Maar de lokale context primeert voor ons wanneer we naar een oplossing moeten gaan. We zijn zeer beducht om er algemene regels voor te maken, tenzij het om een globaal kader gaat. Men zal juridisch moeten afdwaaien wat kan of niet.

Wat onze pedagogische ondersteuning betreft, hebben wij, in tegenstelling tot het Gemeenschapsonderwijs en het vrij onderwijs, geen centraal pedagogisch project. De lokale autonomie staat ook hierin voorop. Elk schoolbestuur hanteert een eigen pedagogisch project. We hebben die pedagogische projecten wel gescreend over de jaren heen. Daarin vinden we een aantal gemeenschappelijke doelen, die we als koepelorganisatie onderschrijven. Basisdoel 8 zegt dat er respect moet zijn voor de eigenheid van elke mens. Basisdoel 2 zegt dat er erkenning moet zijn voor de verscheidenheid in de school. Dat zijn belangrijke elementen van waaruit we vertrekken in ons pedagogisch handelen.

Het is voor ons van absoluut belang dat er vanuit de lokale autonomie en het respect voor het pedagogisch project wordt gehandeld. Als er een regelgeving moet zijn, dan zouden we daar heel voorzichtig mee zijn, omdat we vinden dat de noodzakelijkheid van de maatregel moet worden vastgesteld. Het is niet altijd mogelijk om die noodzakelijkheid vanuit Brussel in te schatten. De proportionaliteit ligt nog moeilijker. De verhouding tussen het beoogde doel en de maatregelen voor een school is heel moeilijk af te wegen vanuit Brussel. Een algemeen verbod lijkt ons weinig realistisch. We willen rekening houden met de lokale context, het schoolbeleid, de wijze van communicatie met leerkrachten, leerlingen en ouders, het welbevinden van de leerlingen, de code inzake gedrag, pesten en beïnvloeden van leerlingen. Dat zijn zaken die van school tot school verschillen. Dat moet tot het beleidsvoerend vermogen van die scholen worden gerekend.

Conclusie: de schoolbesturen van het stedelijk en gemeentelijk secundair onderwijs zijn geen voorstander van een centraal en algemeen verbod. Centraal kunnen wel bepaalde zaken worden verankerd, maar dan op het niveau van principes die eventueel lokaal moeten

worden vertaald. Lokaal moet men tot afspraken komen, die worden gedragen en eventueel worden verankerd in het arbeids- of het schoolreglement. Daar kunnen verregaande differentiaties in bestaan. Het kan lijken dat ik tegen het standpunt van de stad Antwerpen inga, die als gevolg van de context tot een bepaalde beslissing is gekomen. Elk lokaal bestuur kan daarover in grote variabiliteit oordelen. Maar we wensen geen compromissen op het vlak van wat wettelijk is gegarandeerd, van de ontwikkelingsdoelen en eindtermen.

11. Vragen en opmerkingen van de leden

Mevrouw Ann Brusseel: Mijnheer Delbaere, ik deel uw principes. We moeten respect hebben voor de eigenheid van elke mens, en onbevooroordeeld staan tegenover de overtuigingen van elke mens. Ik heb respect voor de eigenheid van elke mens en ook van elke vrouw, en vind dus niet dat vrouwen die zich niet vroom kleden geen respect verdienen. Vrouwen kleden zich zoals ze willen. Dictaten die zeggen dat vrouwen zich moeten bedekken, vind ik niet respectabel en paradoxaal met de stelling die hier werd geponeerd.

Ik wil aan het OVSG vragen of die reflecties ook werden gemaakt tijdens de vergaderingen over dit probleem. Het gaat uiteindelijk niet enkel om een kruisje dat je rond je nek hangt, het gaat wel degelijk over meer dan alleen geloven in een godheid. Het gaat over wat de profeet heeft gezegd wat vrouwen moeten doen. Ik zou het volkomen met u eens zijn mocht het gaan over jongens en meisjes, maar het gaat alleen over meisjes. Is die bemerking ook gemaakt tijdens jullie vergaderingen?

Mevrouw Gerda Van Steenberge: Mijnheer Delbaere, bij de resultaten van de bevraging staat enkel uitleg over de eerste vraag, namelijk in hoeveel arbeids- en schoolreglementen dit is opgenomen. U zei dat het in 77 percent van de schoolreglementen is opgenomen, en in 7 percent van de arbeidsreglementen. U antwoordde op onze vraag dat het niet moest worden opgenomen omdat het probleem zich niet stelt. Mijn vraag is nu of er met het onderwijzend personeel geen problemen waren, of gaat het over allebei?

De heer Patriek Delbaere: De besturen hebben ons geen problemen gemeld, die ze niet lokaal hebben kunnen oplossen. Ik zeg niet dat er geen problemen waren, maar men heeft het intern in de school kunnen oplossen in consensus met de betrokkenen, zonder dat dit in de buitenwereld is gekomen.

Mevrouw Gerda Van Steenberge: Is het opnemen van die zin in de schoolreglementen misschien de oplossing geweest om de problemen inzake levensbeschouwelijke kentekenen op te lossen?

De heer Patriek Delbaere: De meeste scholen die een probleem hebben gemeld inzake veruiterlijking van levensbeschouwelijke kentekenen, vallen terug op een algemeen kledijvoorschrift. Daarvan maken ze onrechtstreeks gebruik om in dialoog te treden met de leerlingen die daar problemen mee hebben.

De voorzitter: Mijnheer Delbaere, u zegt dat uw schoolbesturen niet in een centraal opgelegd algemeen hoofddoekenverbod geloven. Dat is het resultaat van een consultatie, denk ik. Ik weet niet of u namens die schoolbesturen kunt of wilt antwoorden, maar een van de argumenten voor een algemeen verbod is het probleem van de verplaatsing. Dat is ook wat er in Antwerpen is gebeurd. Daardoor heeft het Koninklijk Atheneum in Antwerpen, dat nochtans duidelijk tegen een hoofddoekenverbod was, dit uiteindelijk ingevoerd omwille van de verplaatsing.

Ik las een interessant artikel van Jan Denys van het interimbureau Randstad in De Standaard over het verbod van discriminatie op de arbeidsmarkt. Het is vermoeiend om altijd aan de mensen te moeten uitleggen dat ze dat niet mogen doen, beweert hij. Als je kunt zeggen dat het de wet is, dat je nu eenmaal niet mag discrimineren volgens de maatschap-

pelijke consensus, dan maakt dat de zaken veel gemakkelijker. Dat is de signaalfunctie van de wet. De wet heeft de bedoeling om de incentives van mensen te veranderen, maar heeft ook dikwijls een signaalfunctie. Een algemeenheid kan ook een signaalfunctie zijn voor de actoren.

De heer Patriek Delbaere: Indien het zo simpel was, zouden we allang een algemeen verbod hebben. Het is inderdaad niet zo simpel, omdat wij in Vlaanderen geconfronteerd worden met de diversiteit van de onderwijsaanbieders, met een eigen logica en eigen wetmatigheden, die dan bovengrondwettelijk zijn verankerd. De verschillen zijn door professor De Groof duidelijk gesteld vanuit de Grondwet.

In die zin is het inderdaad niet zo simpel om een algemeen geldend verbod te maken. Je zou een algemeen geldend verbod daarenboven zodanig moeten motiveren, dat je zou botsen op de grenzen van internationale rechten, die we wensen na te leven.

Wat de problematiek van de gelijke kansen betreft, hebt u wel een punt. Dat is inderdaad onmiddellijk aan de orde geweest in de problematiek in de stad Antwerpen. Daar heeft de maatregel die genomen is in één school, en die manifest betekent dat die leerlingen die niet kunnen voldoen aan het criterium opstappen, een effect op de scholen in de onmiddellijke omgeving. Daar zit je ook weer met de problematiek van de gelijke kansen. Ik heb daar geen antwoord op, net zo min als ik een antwoord heb op een alternatief van het decreet inzake de gelijke onderwijskansen. Dat decreet zal opnieuw ter evaluatie aan het parlement worden aangeboden. Met de juridische mechaniek van het GOK-decreet zijn we niet in de mogelijkheid om culturele en andere maatschappelijke ontwikkelingen tegen te houden. We botsen daar mijns inziens op de grenzen van wat juridisch mogelijk is. Niet alles is juridisch oplosbaar, zelfs met de beste decreten die het Vlaams Parlement wenst te maken.

Mevrouw Brusseel, ik onderschrijf uw betoog, maar in dit verhaal moeten veel afwegingen worden gemaakt, en daar willen wij ons niet zomaar in wagen zonder dat we daar met de lokale betrokkenen tot een akkoord kunnen komen.

Mevrouw Ann Brusseel: Zijn we niet zover gekomen in de gelijkwaardigheid van man en vrouw dat dat niet aan lokale overheden zou mogen worden overgelaten? Het wordt eigenlijk als een bijkomende kwestie behandeld. Ik vind dat vreemd.

De voorzitter: We gaan daar nu niet verder op doorgaan, mevrouw Brusseel. We sluiten hierbij de vergadering.

Boudewijn BOUCKAERT,
voorzitter

Gerda VAN STEENBERGE,
verslaggever